

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

ANNO 1621.
Non p̄t̄ Mauricius, fr̄tus Pr̄s̄.
Flandriam p̄r̄m̄ Hostilium p̄ductis
Exercitum Altem. h̄m̄. h̄m̄. Concl̄it.
Copias Eius redidit. Deus Multos Primis.
Mondozam cepit. Reversus ad suos vixit
Signa Hostium Centum quāq̄ in f̄ḡr̄p̄.
Lept̄ h̄m̄ s̄p̄ endit Oro Belle.

MARS et HISTORIA

De "NEDERLANDSE VERENIGING VOOR MILITAIRE HISTORIE", opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

ERELEDEN:

M. Botma, drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier,
H. Muller, drs J. Nuis.

BESTUUR:

Voorzitter: A.G. Westendorp
A. Neuhuyslaan 42
8072 HT Nunspeet
0341-416605

Vice-voorzitter: drs R. de Winter
Koolwitjehof 29
3124 BH Schiedam
010-4709516 (thuis)
070-3165332 (kantoor)

Secretaris: H.A. Bresser
Lindenlaan 38
7461 XM Rijssen
0548-522342

Penningmeester: mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

Redacteur: T.L.D. Postma
Kalfjeslaan 123
2623 AD Delft
015-2612663

Leden: drs J.P.C.M. van Hoof,
mw. M. Groen, drs A.J. van der Peet,
W.L. Plink, J.W.H. Sonnemans

Illustratie omslag:

Slag bij Nieuwpoort, 1600, uit: Schulten, "Met vliegende vaandels en slaande trom", uitgeverij Bataafsche Leeuw.

Colofon

LIDMAATSCHAP:

Kosten: € 27,50/jaar (buitenland: € 35,-/jaar) te storten op rek.nr. 65.82.12.125 van de ING-bank te Waddinxveen of op giro 2940790 t.n.v. de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie.

LEDENADMINISTRATIE:

mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

REDACTIE:

T.L.D. Postma.

REDACTIEADRES:

Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft
015-2612663

E-mail: theo.postma@xs4all.nl

ADVERTENTIES:

Voorbeeld tarief: kwart pagina per jaar (vaste tekst): € 115,-; invoegen bedrukt A4 per keer: € 100,-.
Inlichtingen bij penningmeester.

DRUK:

"Pro Patria", Zwijndrecht.

ISSN - 0928-5156

ARCHIEF OUDE NUMMERS:

Redactie

NABESTELLEN OUDE NUMMERS:

vóór '97: P.N.M.A. van der Baan
Postbus 183
3900 AD Veenendaal

v.a. '97: bij de redactie

Prijzen:

per nummer € 2,50 + porto,
lustrumnummer € 5,- + porto,
per jaargang € 7,50 + porto,
alle bij vooruitbetaling.

INTERNETSITE:

www.marsethistoria.nl

Inhoud

Kees Schulten

Omslagartikel: De Koninklijke Landmacht, terug naar het begin 2

Theo Postma

Op bezoek bij ... Stan Klijnhout 9

P.I.M. Evers

Militariade 10

Wil Zaagman jr.

Wijziging op de ledenlijst 20

Luitenant-kolonel b.d. E.H. Brongers

Het bombardement van Rotterdam mei 1940 21

Theo Postma

Voor u gelezen: Buitengaats 41

Andries Westendorp

Voor u gelezen: Het verlies van Java 42

Bob Cats

Mouwemblemen Nederlands-Indië 1945-1950 43

J. Nuis

Voor u gelezen: De marinier en zijn uniform 44

Theo Postma

Voor u gelezen: Ik denk altijd aan jou 45

Drs. W.J. Angenent

De logistieke revolutie 46

Kees Schulten

DE KONINKLIJKE LANDMACHT, TERUG NAAR HET BEGIN

(Illustraties uit “Met vliegende vaandels en slaande trom” van de auteur, uitgegeven door de Bataafsche Leeuw)

Inleiding

Waar ligt de oorsprong van de Koninklijke Landmacht? Een vraag, gemakkelijk te stellen, maar niet eenvoudig te beantwoorden !

De geschiedenis van ons nationale leger is namelijk onlosmakelijk verbonden met het ontstaan van Nederland als natie.

Laten wij daarom ingaan op de staatskundige geschiedenis van ons land.

Na het herstel van onze onafhankelijkheid in 1813 kwam in 1814 het Koninkrijk der Nederlanden tot stand. Voor zijn verdediging werd een landmacht gevormd. 1814 zou dus het geboortjaar van de landmacht kunnen zijn, .

Van 1810 tot 1813 was Nederland bij Frankrijk ingelijfd. De geringe duur van deze periode en de sterke verbondenheid van Nederland met de voorgaande tijd bestempelden deze drie jaar tot een intermezzo en niet tot een absolute breuk met het verleden.

Het Koninkrijk Holland (1806-1810) en de Bataafse Republiek (1795-1806) waren de rechtmatige opvolgers van de Republiek van de Verenigde Provinciën (ca 1588-1795).

In 1576 waren de spanningen in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zo hoog opgelopen dat de Staten-Generaal die het grootste gedeelte van de Nederlanden vertegenwoordigden een strijdmacht in het leven riepen ter verdediging van het land. Dit werd het Staatse Leger genoemd, een naam die tot 1795 in gebruik bleef.

Dat alles geeft de mogelijkheid het ontstaan van de landmacht te plaatsen in de wordingsgeschiedenis van de Republiek van de Verenigde Provinciën.

Het zal duidelijk zijn dat een oprichtingsdatum niet te geven is. Wel is er dus sprake van een doorlopende lijn van de Republiek der Verenigde Provinciën naar het huidige Koninkrijk der Nederlanden en van het Staatse Leger naar de Koninklijke Landmacht.

In de wordingsgeschiedenis van de Republiek zijn drie fasen te onderscheiden.

Na de vrede van Cateau-Cambresis (1559) ontstond er in de Nederlanden oppositie tegen het beleid van de landsheer Filips II, koning van Spanje, waaruit gewapend verzet voortkwam.

Van 1568 tot 1576 groeide de rebellie uit tot een ware burgeroorlog.

Na 1576 ontwikkelden de Staten-Generaal zich tot een bestuursorgaan van een nieuwe staat, de Republiek van der Verenigde Provinciën die in 1588 als zodanig herkenbaar was.

De Nederlanden in 1559

Toen keizer Karel V (1500-1558) in 1555 aftrad, werd zijn zoon Filips II (1527-1598) onder meer koning van Spanje, koning van

de Italiaanse en Amerikaanse bezittingen en heer van de Nederlanden. Met die Nederlanden werden traditioneel de 17 provincies van de Lage Landen bedoeld. Het grondge-

bied besloeg het grondgebied van de huidige BENELUX minus het prins-bisdom Luik. Ook een gedeelte van Noord-Frankrijk behoorde tot de Nederlanden.

Filips II was nooit koning van de Nederlanden, maar bijvoorbeeld graaf van Vlaanderen, graaf van Holland en hertog van Brabant.

Omdat hij geen koning van de Nederlanden was, liet hij zich niet vertegenwoordigen door een vice-koning, maar door een gouverneur of landvoogd.

In de verschillende provincies waren de stadhouders zijn plaatsvervanger.

Als landsheer had alleen het Filips II het recht de Staten-Generaal, waarin de afgevaardigden van de provincies bijeenkwamen, en de Provinciale-Staten bijeen te roepen.

In 1559 benoemde hij zijn halfzuster Margaretha van Parma (1522-1586) tot landvoogdes. Zij werd bijgestaan door Antoine Perrenot de Granvelle (1517-1586).

Brussel bleef het regeringscentrum van de Nederlanden.

De leden van de hoge adel waartoe Lamoraal, graaf van Egmond (1522-1568), Filips van Montmorency, graaf van Horn (1518-1568) en Willem van Nassau, prins van Oranje (1533-1584) behoorden en die belangrijke functies vervulden, steunden met overtuiging de landvoogdes.

Toenemende spanningen

Filips II erfde niet alleen de bezittingen van zijn vader, maar ook diens beleid. Karel V bestreed met harde hand de protestanten die in zijn ogen ketters. Tegelijkertijd streefde hij naar centralisatie en modernisering van het bestuur.

Filips II zette onverminderd het beleid van zijn vader voort. maar hij deed dit wel onder

Filips II

een ander gesternte. De Reformatiebeweging breidde zich meer en meer uit en in de Nederlanden ontstonden harde kernen van het opkomende calvinisme.

De koning, die in 1559 de Nederlanden had verlaten om er nooit meer terug te keren, kondigde strenge maatregelen af. Hij zag zichzelf als de verdediger bij uitstek van de Katholieke Kerk en was vast overtuigd van de noodzaak van zijn handelen.

Tegelijkertijd streefde hij naar versterking van zijn gezag door centralisering van het bestuur van de gebieden waarvoor hij zich als heerser verantwoordelijk voelde.

Om zijn handelen en de reacties van anderen daarop goed te begrijpen, is het noodzakelijk ons te realiseren dat in de tijd van Filips II een vorst niet op één lijn met zijn onderdanen gesteld kon worden.

Dat was niet omdat hij meer macht had en de meerdere was van de leden van de hoogste adel, maar omdat hij als vorst als het ware buiten en boven de mensen geplaatst. Het vorstelijk gezag was onaanvaardbaar.

Egmond, Horn en Oranje stelden dan ook het gezag van Filips II niet ter discussie, maar legden de schuld bij diens vertegenwoordigers en ambtenaren die de verkeerde maatregelen troffen.

Toen Filips II zijn vader opvolgde, zette hij diens oorlog tegen Frankrijk voort.

Deze oorlog woedde in zekere zin sinds het einde van de vijftiende eeuw. Inzet waren vooral de Italiaanse gebieden waarop de Franse en de Spaanse koningen aanspraak maakten.

Voor het voeren van die strijd had Filips II de financiële ondersteuning nodig van zijn Nederlandse onderdanen. Hij moest daar-

voor een verzoek doen aan de Staten-Generaal die weliswaar toestemden, maar daaraan voorwaarden stelden. In die houding van de Staten-Generaal zag Filips een bedreiging van zijn vorstelijk gezag. In 1559 maakte de Vrede van Cateau-Cambresis een einde aan de oorlog tussen Frankrijk en Spanje. De kostbare oorlog had niet de Nederlandse belangen, maar wel die van Filips II gediend in verband met zijn Italiaanse bezittingen, terwijl de Nederlanden opdraaiden voor een groot deel van de kosten.. Dat gaf wrijving. Een andere reden tot ergernis was het verblijf van de Spaanse troepen in de Nederlanden. Hun onderhoud was een dure zaak en zij bezorgden de bevolking veel overlast. Pas in 1561 gingen zij naar Spanje terug.

In de Nederlanden werden veel belangrijke en lucratieve regeringsposten door Spanjaarden ingenomen. De Nederlandse hoge adel kon zich daar niet bij neerleggen. De organisatie van de bisdommen was hopeeloos verouderd, zodat een reorganisatie noodzakelijk was. De veranderingen echter gingen ten koste van de belangen van Nederlandse edelen en prelaten.

Al met al voelde de hoge adel zich bedreigd in zijn positie. Vooraanstaande leden, zoals Egmond, Horn en Oranje vormden een Liga als een soort van protestbeweging tegen het beleid van Filips II. De Liga drong aan op het vertrek van Granvelle die als de grote boosdoener werd beschouwd en dwong in 1564 de terugroeping af van de inmiddels kardinaal geworden Granvelle.

Ook de steden, die over een grote autonomie beschikten, voelden zich bedreigd in hun belangen en vrijheden.

De harde vervolging van de protestanten zette de verhoudingen bijzonder op scherp. De lagere adel, die veel aanhangers van het calvinisme telde, kwam hiertegen in verzet en werd de spreekbuis van de vervolgd en de gematigde katholieken. Edelen sloten een Verbond, bekend als het Compromis, en

boden op 5 april 1566 aan Margaretha van Parma het Smeekschrift aan waarin zij vroegen om beëindiging van de vervolging. Bij de aanbieding ervan werden zij laatdunkend Geuzen (armoedzaaiers) genoemd.

Pogingen om Filips II van gedachten te doen veranderen, hadden geen succes.

Godsdienstige tegenstellingen, economische crisis en de daaruit voortvloeiende sociale onrust veroorzaakten op 10 augustus 1566 in de Zuidelijke Nederlanden het opsteken van de Beeldenstorm die uitbreidde naar de Noordelijke Nederlanden. Strijdlustige calvinisten grepen naar de wapens.

In Brussel trof Margaretha de nodige maatregelen om de rust weer terug te brengen. Zij werd daarbij gesteund door de stadhouders, onder wie Willem van Oranje.

Terwijl de landvoogdes de situatie weer in handen kreeg, nam Filips II een beslissing van verstrekkinge gevolgen. Hij stuurde niemand minder dan Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alva (1507-1582) met 10.000 Spaanse en Italiaanse soldaten om de orde en rust te herstellen en de schuldigen aan het oproer te straffen.

Alva, de IJzeren Hertog met de harde hand
Eenmaal in Brussel, nam Alva, als nieuwe landvoogd, de teugels in handen. Hij installeerde de Raad van Beroerten - in de volksmond Bloedraad geheten -. Dit tribunaal zou 9.000 vonnissen vellen (confiscaties, verbanningen). Ongeveer 1.100 doodvonnissen werden voltrokken. Egmond en Horn liet hij gevangen nemen. Willem van Oranje had de komst van de hertog niet afgewacht en was naar het voorouderlijke slot Dillenburg in Duitsland vertrokken. Duizenden Nederlanders die zich bedreigd voelden weken uit naar Engeland en de Duitse landen zoals Emden en de Rijn-Palts. Willem van Oranje werd uit zijn stadhoudersschappen gezet en zijn bezittingen werden verbeurd verklaard. Zijn zoontje Filips Willem (1554-1618), die in Leuven studeer-

de, werd naar Madrid overgebracht.

Oranje zocht eerherstel en was van oordeel dat dit gewapenderhand moest worden afgedwongen. Ook het geknechte volk moest worden bevrijd. Persoonlijke motieven en verantwoordelijkheidsgevoel voor het algemeen belang maakten hem tot de tegenstander van Alva, want die was de vijand en niet Filips II, koning van Spanje. In 1568 begonnen de Watergeuzen een harde oorlog waarin het onderscheid tussen strijd tegen het onrecht en piraterij verwaagde.

Lodewijk van Nassau, broer van Oranje, viel Groningen binnen en behaalde in de slag bij Heiligerlee de overwinning op Jan van Ligne, graaf van AreMBERG (1525-1568), de stadhouder van Friesland en Groningen.

Een door Oranje gesteunde inval bij Roermond liep op niets uit. Hetzelfde gebeurde met de veldtocht die Oranje en Lodewijk van Nassau (1538-1574) in het najaar van 1568 ondernamen.

Het jaar 1572 bracht grote veranderingen. De aandacht van Oranje was vooral gericht

op de Zuidelijke Nederlanden, op Brabant en Vlaanderen. Daar lag de kracht, daar moest het verzet worden ontketend.

Onverwacht en onbedoeld maakten de Watergeuzen zich op 1 april 1572 meester van Den Briel. Hiermee kreeg Oranje een vast steunpunt in Holland. In Zeeland sloten Vlissingen, Arnemuiden en Veere zich aan bij Oranje. Hollandse steden kozen zijn partij, hoewel Amsterdam tot 1578 trouw bleef aan de regering in Brussel. Nadat in juli 1572 in Dordrecht op zijn gezag de Staten van Holland bijeen waren gekomen, gingen Holland en Zeeland eigen troepen lichten voor de strijd tegen de regering in Brussel.

In de Zuidelijke Nederlanden veroverde Lodewijk van Nassau de stad Mons. Daar werd hij ingesloten en belegerd door de zoon van Alva, don Fadrique Alvarez de Toledo, hertog van Huesca (1529-1583).

Willem van Oranje kwam hem met een leger te hulp. Op zijn weg naar Mons werd hij ingehaald door de bevolking van Diest en van Mechelen die zich voor hem uitspraken.

De eerste opgave van Alva was het dempen van de Opstand in de Zuidelijke Nederlanden. Mechelen werd ingenomen en godeloos geplunderd en uitgemoord. Diest onderging hetzelfde lot. Oranje moest zijn veldtocht afbreken en keerde naar Duitsland terug. Voor Lodewijk van Nassau, verstoken van hulp, zat er niets anders op dan het overgeven van Mons. Hij kreeg een vrije aftocht.

Vervolgens richtte Alva zijn aandacht op de Noordelijke Nederlanden, waar Oranje zich een sterke positie had verworven. Hij heroverde Haarlem, maar stootte zijn neus bij Alkmaar waar in 1573 de victorie begon. Hoewel de regeringstroepen in 1574 op de Mookerhei het leger van Lodewijk van Nassau versloegen, slaagden zij er niet in zich van Leiden meester te maken.

In de jaren 1572-1576 waren Holland en

Zeeland in volle oorlog met de wettige regering in Brussel. De troepen van deze provincies zouden later opgaan in het Staatse Leger.

De pacificatie van Gent in 1576

Terwijl in de Nederlanden een oorlogstoestand heerste en nieuwe brandhaarden ontstonden, werden er meerdere pogingen ondernomen om tot een vreedzame oplossing te komen en de verstoorde relatie met de wettige landsheer Filips II te herstellen. Het grootste struikelblok was steeds de godsdienst. Het standpunt van Filips II bleef onveranderd: alleen ruimte voor het katholicisme. Met radicale calvinisten en onbuigzame katholieken viel tot verdriet van de gematigden in zowel het katholieke als protestantse kamp niet te praten.

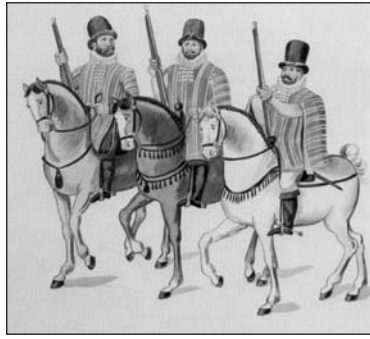
De lasten die op de schouders van Filips II drukten waren zeer zwaar. In het Middellandse zeegebied had hij te maken met het Turkse rijk, zijn Amerikaanse bezittingen eisten zijn aandacht op, zijn verhouding met Portugal was gecompliceerd en in Spanje zelf was het ook niet rustig. Dat beperkte zijn mogelijkheden om de Nederlanden in het gareel te houden.

De staatskas was leeg, zodat geld ontbrak om zijn troepen in de Nederlanden te betalen.

De Spaanse en Italiaanse soldaten hadden al zeer lang geen soldij ontvangen en hun toekomst was uitzichtloos. Hoe te overleven, dat was hun probleem. Zij sloegen aan het muiten, organiseerden zich en pakten wat zij pakken konden. Plunderingen overal, en met name in Antwerpen, de stad die in november 1576 het slachtoffer werd van de Spaanse Furie.

De muiters organiseerden zich en vormden als het ware en staat in de staat.

In die kritieke periode stierf op 4 maart 1576 onverwacht landvoogd don Luis de Requesens (1528-1576) die in 1573 Alva was opgevolgd.

De Staten van Brabant vroegen aan de Raad van State die tijdelijk de landvoogdij waarnam, de Staten-Generaal bijeen te roepen om maatregelen te doen nemen tot herstel van de orde. De Raad van State echter vond dat alleen Filips II de Staten bijeen mocht roepen.

Daarop namen de Staten-Generaal zelf het initiatief en kwamen op eigen gezag bijeen, hetgeen een revolutionaire daad was.

In feite nam de Staten-Generaal de bevoegdheden van de regering over. Overigens namen niet alle provincies aan deze ontwikkeling deel. Luxemburg, waarvan Pieter Ernst van Mansfeld (1517-1604) stadhouder was, hield zich onzijdig.

Met Holland en Zeeland kwamen de Staten-Generaal tot een verdrag, bekend als de Pacificatie van Gent. Belangrijk uitgangspunt was het vormen van een leger om de Nederlanden te vrijwaren van en te beschermen tegen vreemde troepen. In eerste instantie ging het om het verdrijven van de muitende troepen. Omdat de nieuwe troepen door de Staten-Generaal werden gelicht, ging men spreken van het Staatse Leger, een benaming die tot het einde van de Republiek van de Verenigde Provinciën in gebruik is gebleven.

Het ontstaan van de Republiek van de Verenigde Provinciën

Als opvolger van Requesens benoemde Filips II don Juan van Oostenrijk (1547-1578) tot landvoogd.

Nu de Staten-Generaal de dienst uitmaakten, kreeg onder meer Willem van Oranje zijn bezittingen terug en werd hij in het ambt van stadhouder hersteld. Luisterrijk was zijn binnenkomst in Brussel in september 1577, de hoofdstad waar hij thuis hoorde.

Ballingen keerden terug, met als gevolg dat uitgeweken calvinistische minderheden in

Gent en Antwerpen de boventoon probeerden te voeren.

Na het nodige geharrewar wilden de Staten-Generaal don Juan op bepaalde voorwaarden als landvoogd aanvaarden. Eenmaal in de Nederlanden, voelde don Juan zich niet veilig. Bij verrassing nam hij de citadel van Namen, zodat hij een vaste uitvalsbasis had.

Hij had bovendien Duitse troepen tot zijn beschikking. De stadhouder van Luxemburg, Pieter Ernst van Mansfeld stond achter hem.

Daarop verklaarden de Staten-Generaal hem tot vijand van het land.

Filips van Croy, hertog van Aarschot (1526-1595) en enkele andere leden van de hoge adel benaderden de broer van keizer Rudolf (1552-1612), de aartsheerog Matthias (1557-1619) met het verzoek de landvoogdij op zich te nemen. Deze voelde daar wel voor en werd door de Staten-Generaal als zodanig aanvaard. Men dacht dat Filips wel akkoord zou gaan, want Matthias was katholiek en neef van de Spaanse koning, maar Filips handhaafde don Juan als landvoogd. In die omstandigheden bundelden de Staten-Generaal de gezamenlijke afweerkracht van een groot deel van de Nederlanden.

De gewapende confrontatie liet niet op zich wachten. In januari 1578 leverde het Staatse Leger bij Gembloers slag met de troepen van don Juan en werd volledig in de pan gehakt.

Binnen het gebied dat de Staten-Generaal vertegenwoordigden namen de twijfels en de spanningen toe.

In de Zuidelijke Nederlanden probeerden de calvinisten het overwicht te krijgen. Oranje deed wat hij kon om een godsdienstvrede tot stand te brengen, maar het bleef bij pogen.

Katholieke officieren in het Staatse Leger voelden zich achtergesteld bij hun protestantse wapenbroeders. Moest men zich nog verder verwijderen van de wettige landsheer en de katholieke religie ten onder laten gaan? Hoe het ook zij, de een na de ander schaarde zich achter don Juan.

Deze laatste stierf in oktober 1578 en werd

opgevolgd door Alexander Farnese, prins, later hertog, van Parma (1545-1592), die zich ontpopte als een zeer bekwaam generaal en staatsman van allure. In 1579 bracht hij de Unie van Atrecht tot stand. Artesië en Henegouwen voegden zich bij hem en weldra verzoenden zich velen met de landsheer Filips II. Parma zegde toe dat tegemoet gekomen zou worden aan oude verlangens.

Eveneens in 1579 kwam de Unie van Utrecht tot stand. Dat was een bondgenootschap van die provincies en gebieden die het gezag van de Staten-Generaal bleven erkennen. Vlaamse en Brabantse steden sloten zich aan en ook George van Lalaing, graaf van Rennenberg (1540-1581) stadhouder van Friesland en Groningen.

In 1579 begon Parma de herovering van het verloren gegane terrein. Maastricht (1579), Breda (1582), Ieper, Brugge, Gent (1584), Brussel en Antwerpen (1585) en Sluis (1587) kwamen weer onder het gezag van de landsheer.

Toen de stadhouder van Friesland en Groningen in 1580 voor Parma koos, breidde diens gezag zich uit in het noorden en het oosten van de Noordelijke Nederlanden.

In die bewogen jaren verplaatsten de Staten-Generaal hun zetel van Brussel naar Antwerpen om, na bijeen te zijn gekomen in Middelburg, Dordrecht of Delft, zich ten slotte in 1585 Den Haag te vestigen.

Geleidelijk aan werd het gezagsgebied van de Staten-Generaal kleiner en kleiner en voltrok zich de scheuring van de Nederlanden.

Tot een definitieve breuk met de landsheer kwam het in 1581, toen de Staten-Generaal verklaarden hem niet meer als zodanig te erkennen. Dit was uiteraard een enzijdige opzegging. Filips II bleef de desbetreffende Nederlanders als rebellen beschouwen.

Maar hoe nu verder? In het denken van die tijd moest men toch een soeverein hebben!

Men benaderde Frans van Valois, hertog van Anjou (1556-1584), broer van de Franse koning. Hiermee hoopte men twee vliegen in

één klap te slaan: een soeverein en de hulp van de Franse koning in de strijd tegen Filips II. Het werd een mislukking. Na de dood van Anjou werd Elisabeth I van Engeland benaderd, maar die had bedenkingen. Zij stuurde echter Robert Dudley, graaf van Leicester (1533-1588) om als gouverneur op te treden. Ook met Leicester werd het geen succes. Na zijn vertrek eind 1587 besloten de Staten-Generaal het heft in eigen handen te nemen en een bondsstaat van soevereine provincies te vormen. Dat was de Republiek van de Vere-

nigde Provinciën.

Door deze staatkundige ontwikkeling kreeg het Staatse Leger een hecht fundament.

In het Staatse Leger dienden veel officieren van Zuid-Nederlandse afkomst. In zekere zin zou men kunnen zeggen dat dankzij hun inzet Filips II er niet in slaagde zijn gezag in de gehele Nederlanden te herstellen.

Met het verschuiven van de Staten-Generaal van Brussel naar Den Haag, kwamen deze militairen en hun erfnamen terecht in de Republiek van de Verenigde Provinciën.

Slotopmerkingen

In 1588 was het Staatse Leger stevig gegrondvest in de Republiek van de Verenigde Provinciën die over gezag en middelen beschikte om de oorlog tegen Spanje te voeren.

In dat leger dienden officieren met een grote oorlogservaring en kennis van militaire zaken.

Parma moest zijn krachten dusdanig verdelen over de strijd tegen de Republiek en de steun aan de Franse katholieke Liga, dat hij in de Noorderlijke Nederlanden het initiatief verloor.

Wanneer men er van uitgaat dat in 1588 de basis was gelegd voor de succesvolle veldtochten van Maurits (1567-1625) in de jaren 1590-1600, dan dringt zich de vraag op wat de betekenis is geweest van de directe bemoeienis van Maurits met de opbouw en de inzet van het Staatse Leger.

De herinnering aan het Staatse Leger is verre van vervaagd, zoals onder meer blijkt uit namen van kazernes van vroeger en nu: Jan van Nassau (1535-1606), Ripperda (1533-1573), Tapijn (+ 1579) Maurits, Stevin (1548-1620), Frederik Hendrik (1584-1647), Johan Willem Friso (1687-1711). Afstammingen van regimenten zijn onder anderen door de in traditiekringen bekende Henk Ringoir teruggevoerd naar de tijd van de Republiek van de Verenigde Provinciën...

Algemene overzichtswerken van de geschiedenis van ons leger beginnen met de Tachtigjarige Oorlog, zoals I.L.Uijterschout, *Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden* (Den Haag 1935) en J.R.Bruijn en C.B.Wels, *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003).

In de loop der eeuwen veranderde de naam van ons nationale leger. Zoals reeds vermeld, droeg het van 1578 tot 1795 de naam van het Staatse Leger, daarna werd het van 1795-1806 het Bataafse Leger en van 1806-1810 het Koninklijke Hollandse Leger. Na 1813 kwam de term Koninklijke Nederlandse Landmacht in gebruik. Van 1914 tot 1927 sprak men van de Nederlandse Landmacht, van 1927 tot 1945 van het Koninklijke Leger der Nederlanden en vervolgens van het Koninklijk Nederlands Leger. Na 1945 is de officiële benaming Koninklijke Landmacht.

Geraadpleegde literatuur:

R.de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648* (Franeker 2004)

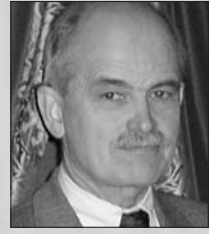
F.G.J. ten Raa en E.de Bas, *Het Staatse Leger* (Breda 1911) I

C.M.Schulten, *Met vliegende vaandels en slaande trom. Oorlog in de Lage Landen 1559-1659* (Amsterdam 2005)

J.W.Wijn, *Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits* (Utrecht 1934)

H.L.Zwitzer, *De militia van den staat. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991)

OP BEZOEK BIJ ...

STAN KLIJNHOUT
Directeur Marechausseemuseum

In deze reeks van bezoeken aan Militaire Musea was het Marechausseemuseum in Buren aan de beurt. Voor trouwe Marsleden en het bestuur geen onbekende plek. Maar wie is deze opvolger van ons erelid Frans van Lier. Klijnhout is vlak na de oorlog in Ede geboren waar hij ook de middelbare school volgde. Hij ging in 1964 naar de Koninklijke Militaire Academie te Breda en verliet deze in 1969 als Infanterieofficier. Na vijf jaar stapte hij over naar het Wapen der Koninklijke Marechaussee omdat hij bij het Wapen meer uitdaging hoopte te vinden en inmiddels als Infanterist was uitgeoefend. Tijdens zijn militaire carrière kwam hij in diverse functies regelmatig in aanraking met het museum. Hem werd gevraagd om na zijn functioneel leeftijdsontslag, in 2001, directeur te worden. Een aanbod dat hij graag aannam want deze vader van drie kinderen houdt niet van stilzitten. Functies bij de Nederlandse Officiers Vereniging, de Koninklijke Nederlandse Schutters Associatie en het Schildershuis in Driebergen. In deze gemeente is hij ook jarenlang wethouder geweest maar na een gemeentelijke herindeling vond hij dat welletjes.

Hoewel het schitterende gebouw sinds zijn aantreden niet zichtbaar is veranderd, is het wel aangepast aan moderne eisen op het gebied van milieu en veiligheid. Dit waren vereisten voor de toekenning van de titel: geregistreerd Museum. Ook de presentatie van de uitgebreide collectie vereiste een "facelift". Een modern museum heeft een verhaal te vertellen. Het museum heeft zijn imago van bruin café van zich afgegooid zonder de sfeer van vroeger te verliezen.

Een greep uit het vele wat dit kleinste der militaire musea te bieden heeft:

De centrale hal en regentenkamer zijn nog steeds in hun oude staat te bewonderen. In de hal kunnen huwelijken worden voltrokken.

De geschiedenis van de Koninklijke Marechaussee, de voormalige Politietroepen en de Rijksveldwacht is te zien aan de hand van schilderijen, foto's, wapens, gebruiksvoorwerpen en vervoermiddelen. Een bijzonder kijkplezier vormen de vele diorama's waar met name uniformen het best tot hun recht komen. Ik noem er enkele: Kolonel der KMar M.C. van Houten (oprichter van het museum) achter zijn bureau; Gelagkamer anno 1900; Huwelijksreceptie van een Elnt. van het Wapen anno 1939.

Sinds enige jaren beschikt het Museum over een dependance waar het rijdend erfgoed de ruimte heeft gekregen. Voor bezoekers van de jaarlijkse Marsdag is de ME'er voor de pantserwagen M113 een vertrouwd gezicht, voor de overige Marsleden een aansporing deze dag ook eens mee te maken.

Voor uw kinderen of kleinkinderen heeft het museum nog een verassing. Vanwege het grote succes is door het Nederlands Forensisch Instituut van Justitie het jeugdlaboratorium heringericht. Op afspraak kunnen groepen met begeleiding hun "laboratoriumdiploma" halen. Maar ook is er een speurtocht door het hele museum heen.

Voor vrienden / begunstigers kent het museum een aantal mogelijkheden zoals het houden van lezingen, boekpresentaties en andere bijeenkomsten in de centrale hal van de dependance. Als gevolg van het convenant met de Koninklijke Marechaussee worden er door de Marechausseeorganisatie vergaderingen en teambuildingsbijeenkomsten gehouden. Ook worden de nieuw op te leiden marechaussees door het museum geleid om hen enig historisch besef bij te brengen.

Kortom in Buren bloeit het Wapen "Zonder Vrees en Zonder Blaam".

MILITARIADE

Tentoonstellingen en activiteiten
(in 2006, tenzij anders vermeld. I.v.m. openingstijden en/of reserveringen zijn de telefoonnummers vermeld):

Marinemuseum, Hoofdgracht 3, 1781 AA Den Helder, Tel.: 0223-65 75 34
www.marinemuseum.nl

Van...tot: 11 juni 2006 t/m 25 februari 2007
Inhoud : **Onderzeeboten**

*De tentoonstelling **Onderzeeboten!** laat zien hoe de onderzeeboot zich van een primitief vaartuig ontwikkelde tot een geducht en geavanceerd aanvalswapen. In 325 voor Christus laat Alexander de Grote zich enkele ogenblikken in een glazen ton onder water zakken om naar een walvis te kijken. Uitvindingen en prototypes van onder andere Leonardo da Vinci, Cornelis Drebbel en John Holland volgden daarna. Allen met één en dezelfde wens: het bedenken of produceren van de perfecte onderzeeboot. De tentoonstelling maakt duidelijk dat de ontwikkeling voortduurt. Behalve aan nieuwe technieken zoals geruisloze voortstuwing en langere onderwatervaart wordt aandacht besteed aan de nieuwe taken van onderzeeboten, de Nederlandse Walrusklasse onderzeeboten in het bijzonder.*

***Onderzeeboten!** wordt georganiseerd ter gelegenheid van 100 jaar Nederlandse onderzeeboten.*

Op 21 december 1906 werd de eerste Nederlandse onderzeeboot Luctor et Emergo (O 1) in dienst gesteld. Anno 2006 leveren Nederlandse onderzeeboten, vaak in het geheim, nog steeds een waardevolle bijdrage aan militaire missies. De tentoonstelling maakt die 'onzichtbare' bijdrage zichtbaar.

Van...tot: 10 september 2005 t/m 31 december 2006 (verlengd)
Inhoud : **Expositie Kerk en schip**

Fototentoonstelling Kerk en schip: modelscheepjes in Noord-Hollandse kerken.

Mariniersmuseum, Wijnhaven 7-13, 3011 WH Rotterdam, Tel.: 010-412 96 00
www.mariniersmuseum.nl

Algemeen: *Maritiem Digitaal (www.maritiemdigitaal.nl) is een gezamenlijke database van de belangrijke maritieme musea in Nederland, waarin gegevens kunnen worden opgezocht over voorwerpen en literatuur die zich in deze musea bevinden. Niet alle musea hebben hun collectie volledig beschreven waardoor het kan zijn dat u toch niet kunt vinden wat u zoekt. U kunt dan altijd contact opnemen met de betreffende musea.*

Audiovisuele belevenis IRAK scoort!

De audiovisuele presentatie over de missie IRAK 2003-2004 blijkt een goed scorende aanwinst voor het Mariniersmuseum, dat daarmee als het eerste museum in Nederland aandacht schenkt aan deze Nederlandse missie.

Door de ogen van een Irakees jongetje ervaart u het meeslepende verhaal van Stabilisation Force Iraq (SFIR) 1 en 2. Het is geen tentoonstelling maar een indringende audiovisuele belevenis. Een beetje TMF-achtig, wordt op drie grote schermen het indrukwekkende relaas van de missie in Irak, multimediaal, vertoond. U verplaatst zich als het ware in het werk van de mariniers.

Legermuseum, Korte Geer, 2611 CA Delft, Tel.: 015-215 05 00, www.legermuseum.nl

Van...tot: 12 augustus

Inhoud : **Ridderfeest**

Velen weten het al: augustus is de tijd van het ridderfeest in het museum! Laat je door jonkvrouw Mathilde en ridder Roderik meevoeren naar de wereld van de middeleeuwen. Leer boogschieten of doe mee aan een toernooi. Er zijn middeleeuwse ambachten te zien, een valkenier laat zijn vogels over het publiek scheren, middeleeuwse muzikanten spelen aanstekelijke muziek en de nar maakt er een lolletje van. Alle kinderen die verkleed komen als ridder of jonkvrouw hebben gratis toegang!

Van...tot: permanent

Inhoud : **Meesterwerk, Hollandse vuurwapens uit de Gouden Eeuw**

Topstukken van de 17^e eeuwse Nederlandse geweermakerijen uit voornamelijk Amsterdam, Maastricht en Utrecht worden in een bijzondere schatkameropstelling getoond.

Boekaankondigingen

Canongebulder, Wat iedereen moet weten over de Nederlandse Militaire Geschiedenis.

Grepen uit de vaderlandse geschiedenis van de Tachtigjarige Oorlog tot Seberica en Afghanistan samengevat in een klein boekje dat voor een luttel bedrag van € 9,90 te koop is in de Museumwinkel.

Arma Index.

Inhoudsopgave van en alfabetisch register op de in Armamentaria 1-40 verschenen artikelen, door J.P. Puype.
ISBN 90-70793 29 6 - € 11,50

Militaire Luchtvaart Museum, Kamp van Zeist 2-4, 3769 DL Soesterberg,
Tel.: 0346-35 38 15, www.militaireluchtvaartmuseum.nl

Van...tot: dins- en donderdag van 10.15-12.15 uur in de Voorjaarsvakantie,
Zomervakantie en Kerstvakantie

Inhoud : **Kinderworkshop Vliegen:** dinsdag 21 en 28 februari, 4, 11, 18, 25 juli, 1, 8,
15, 22, 29 augustus

Kinderworkshop Straalmotor: donderdag 23 februari en 2 maart, 6, 13, 20, 27
juli, 3, 10, 17, 24, 31 augustus en 28 december 2006 en 4 januari 2007

Van...tot: Zondag 2, 9, 16, 23, 30 juli en woensdag 5, 12, 19, 26 juli

Inhoud : **Museumtheater Nederlandse vliegers in de Royal Air Force**

Van...tot: Zondag 6, 13, 20, 27 augustus

Woensdag 2, 9, 16, 23, 30 augustus

Inhoud : **Bob Salto**

Pandemonia Science Theater Nederland speelt de voorstelling 'Van Staeverens' vlieg instructie'. Waarin Bob Salto u mee terug neemt naar de jaren '30 van de vorige eeuw, toen hij met zijn Fokker D-XXI halsbrekende toeren uithaalde.

Van...tot: 16 en 17 september

Inhoud : **Open Werkplaatsdagen**

Bezoek de werkplaatsen van het Militaire Luchtvaart Museum, waar u kennis kunt nemen van de voortgang in de restauratieprojecten van het museum (o.a. de Lockheed L-12A) en van de vorderingen van de bouwprojecten van de Stichting Vrienden van het Militaire Luchtvaart Museum, zoals een Fokker C-X en een Koolhoven FK-51.

Airborne Museum 'Hartenstein', Utrechtseweg 232, 6862 AZ Oosterbeek,
Tel.: 026-333 77 10, www.airbornemuseum.com

Herdenkingsenveloppe Airborne Museum

De jaarlijkse herdenkingsenveloppe, de zevende in de serie 'Monumenten van de Slag om Arnhem' toont het monument voor de 101^e US Airboredivisie op de Drielse Rijndijk bij Heteren. De enveloppe is te koop in het Airborne Museum voor € 3 of door overmaken van € 4 op giro 4184300 t.n.v. Airborne Museum, Oosterbeek o.v.v. 'Enveloppe 2002'. Enveloppen van voorgaande jaren zijn nog in beperkte mate te koop in het museum

Van...tot: Iedere woensdagmiddag in augustus

Inhoud : **Wandelingen over het slagveld bij Oosterbeek**

Het Airborne museum 'Hartenstein' in Oosterbeek organiseert in de maanden juli en augustus ieder woensdagmiddag een wandeling onder leiding van een gids van

het Arnheems Bureau voor Toerisme en het Airborne Museum over een deel van het slagveld bij Oosterbeek. De museumwandeling gaat door het gebied ten zuiden van Hartenstein. U komt langs de stellingen van het Border regiment, de Noordelijke Rijnsoever, de artilleriestellingen bij de N.H.kerk in Oosterbeek-Laag, de Rijn overtocht en de voormalige hospitalen 'De Tafelberg' en 'Schoonoord'. De gidsen geven tijdens de wandeling uitleg over de gebeurtenissen in september 1944.

De wandeling begint woensdag 's om 10.30 uur en start vanaf het Airborne museum 'Hartenstein' Utrechtseweg 232. De route is 5 km en voert deels over bosspaden en deels over verharde wegen. De wandeling duurt 2 uur. Deelname kost € 3.00. Bij gelijktijdig museumbezoek krijgen de deelnemers € 1.00 groepskorting op de toegangsprijs. Vooraf opgeven is niet nodig.

Iedere deelnemer ontvangt tevens een reductiebon voor een consumptie in restaurant 'Schoonoord' in Oosterbeek.

Voor meer informatie: zie www.airbornemuseum.org of bel het museum tel: 026-333 77 10

Van...tot: 27 augustus

Inhoud : Airborne RETO fietstocht

Van...tot: 2 september

Inhoud : 60^e Airborne wandeltocht, Oosterbeek

Van...tot: 9 september

Inhoud : 60 jaar film : Theirs is the Glory

Concertzaal te Oosterbeek. Aanvangstijd nog niet bekend. Presentatie DVD special edition met deze film, nederlands ondertitelt met bonus-informatie over de opnamen van de film.

De DVD zal worden geleverd met een replica van het 'souvenir ticket', gemaakt van aluminium wat toen bij de presentatie van de film in 1946 in verschillende landen uitgegeven werd.

Tevens is een boekwerkje ingesloten over de totstandkoming van de film.

Van...tot: 16-17 september

Inhoud : 62^e herdenking van de Slag om Arnhem

Zie ook: www.airborne-herdenkingen.nl

Van...tot: 23 september

Inhoud : Battlefieldtour in Drenthe: Operatie Amherst

Op deze dag organiseert het Airborne Museum Hartenstein in Oosterbeek in samenwerking met de Documentatiegroep '40-'45 een battlefield tour in Drenthe met als onderwerp : De operatie Amherst.

Begin april 1945 staan twee Canadese Infanteriedivisies, een Canadese en een Poolse Tank divisie plus een Belgisch regiment van de Special Air Service aan de grens van Drenthe klaar om Noord Nederland te bevrijden.

Om de Duitsers in verwarring te brengen en om belangrijke bruggen in Drenthe veilig te stellen voor de geallieerde opmars wordt besloten om twee regimenten Franse parachutisten achter de linies te droppen. Ze moeten daarbij ook nog de vliegvelden van Steenwijk, Eelde en Leeuwarden veroveren, het plaatselijke verzet stimuleren en organiseren en inlichtingen verstrekken aan de Canadezen. De codenaam voor deze actie is AMHERST.

In de nacht van 7 op 8 april worden 702 Fransen, verdeeld over 47 groepen (sticks), gedropt bij Meppel, Beilen, Westerbork, Gieten-Borger, Appelscha en Assen. De parachutisten komen echter verspreid over heel Drenthe en zelfs in Friesland neer. De daaropvolgende dagen leggen de Fransen overal in Drente en Friesland hinderlagen en leveren gevechten met de Duitsers waarbij ze ondersteund worden door het Verzet. Geïsoleerde groepjes parachutisten proberen vaak alleen maar te overleven en moeten zich met hulp van de bevolking schuilhouden. Bij de gevechten sneuvelen 33 Fransen en komen 33 burgers om.

Tijdens de excursie wordt per bus diverse plaatsen in Drenthe, waar de Fransen in actie zijn geweest, bezocht. Deskundige gidsen geven daarbij uitleg. In Appelscha zal ook een bezoek gebracht worden aan de expositie "Amherst, de laatste geallieerde luchtlanding". Deze expositie, waar uniek beeldmateriaal te zien is, wordt georganiseerd door het Airborne museum.

Vertrek per bus vanaf het station Meppel om 09.30 uur. Einde 17.00 uur.
Kosten: € 35,- (incl. bustour, lunch en informatiemap)

Aanmelding door overmaking van € 35,- op bankrekening 66.37.63.487
t.n.v. Documentatiegroep 40-45 te Ede o.v.v. "Excursie 23 september".

Maximum aantal deelnemers 50, minimum 30. Men krijgt alleen bericht als er geen plaats meer is of als de excursie niet doorgaat.

Museum Bronbeek, Velperweg 147, 6824 MB Arnhem, Tel.: 026-376 35 55

www.bronbeek.nl

Van...tot: Voorjaar /Zomer 2006

Inhoud : Activiteiten (reserveren noodzakelijk: tel 026-376 35 55)

- 2 september 2006 : Pasar Malam
- 21 juni/1 augustus 2006 : Bronbeek, het landgoed; rondwandeling en AV presentatie
- 16 juli 2006 : Verhalen op Bronbeek: verhalenmiddag
- 1^e, 3^e en 5^e zondag v/d maand 2006 : Gamelanbespelingen

Documentatiegroep '40-'45, Den Haag, Tel.: 0182-30 96 44
webmaster@documentatiegroep40-45.nl

De evenementen van de Documentatiegroep in 2006 zijn :

Van...tot : 2 september

Inhoud : **Militaria- en Documentatiebeurs in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Van...tot : 4 november

Inhoud : **Militaria- en Documentatiebeurs in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Wijzigingen voorbehouden. Als u zich bij de ingang met het lidmaatschapskaartje M&H meldt als lid van onze vereniging betaalt u het entreegeld, zoals dat geldt voor de leden van de Documentatiegroep '40-'45, t.w. € 1,40. Ook is het voor onze leden mogelijk, uiterlijk de zaterdag vòòr de beursdag, schriftelijk tafelruimte te reserveren (maximaal 3 strekkende meter à € 3,50 per strekkende m.) bij de heer J. Fioole, Eiland 163, 4143 EW Leerdam. Overige informatie tel.: 0345-61 30 77.

Infanteriemuseum

Adres: Schietkamp Harskamp, Otterloseweg 5, 6732 BR Harskamp, Tel.: 0318-45 44 92 (Infanterie), Tel.: 0318-45 44 95 (Schietkamp), Tel.: 0318-454126 (Korps Nationale Reserve)

Openingstijden: maandag t/m vrijdag 13.00-16.00 uur

Toegang: gratis

Het museumgebied ligt aan de openbare weg in de kern van het dorp Harskamp. In de loop van 1999 is het museumpark flink uitgebreid. De deelcollecties in het Infanterie Museum geven van alle opgeheven en nog bestaande Infanterie Regimenten een goed historisch beeld.

Samen met de collectie van het Regiment Wielrijders heeft ook de verzameling van de Nationale Reserve een nieuw onderkomen in het museumpark gevonden. Het Schietkamp Museum (0318-45 44 95) laat de relatie zien tussen het dorp en het Infanterie Schietkamp (ISK). In september 1999 bestond het Infanterie Schietkamp 100 jaar.

Herdenkingsmonumenten, historische voertuigen en de muziekkiosk van het Regiment Wielrijders staan in het park als stille getuigen van de roemrijke infanteriegeschiedenis.

Museum Nederlandse Cavalerie-Amersfoort, www.cavaliemuseum.nl

Adres: Bernhardkazerne, Barchman Wuytierslaan 198, Amersfoort, Tel.: 033-466 19 96

Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag: 10.00-16.00 uur. (legitimatiebewijs meenemen!)

Rondleidingen mogelijk na afspraak.

Van Paard tot Pantser.

Meer dan 425 jaar Nederlandse Cavalerie in het Cavaliemuseum in Amersfoort. De oude en de moderne Cavalerie in een uitgebreide en geheel vernieuwde expositie. Voor iedereen een

attractieve ontmoeting met het meest traditiebewuste onderdeel van de Koninklijke Landmacht.

Het museum ligt op het terrein van de Bernhardkazerne naast het Dierenpark Amersfoort aan de andere zijde van de spoorweg.

Het museum is toegankelijk voor minder validen.

Voor groepsbezoeken met rondleiding, reünies van oud militairen enz. kunnen afspraken worden gemaakt, door contact op te nemen via bovengenoemd telefoonnummer.

Nederlands Luchtdoelartillerie Museum Ede, www.luchtdoelartillerie.nl

Adres: Prins Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2, 6711JC Ede, Tel.: 0318-68 19 07

Openingstijden: woensdag en donderdag 13.30-16.00 uur

Toegang: Gratis, wel een legitimatiebewijs meenemen

De LUA-verzameling is gevestigd in een grote hal direct bij het station Ede. De oorsprong van de Luchtdoelartillerie (LUA) ligt bij de vestingartillerie die aan het begin van de twintigste eeuw, met de komst van luchtschip en vliegtuig, zijn strategische betekenis verloor. Onder invloed van de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg luitenant A.J. Maas in 1915 opdracht de Nederlandse luchtverdediging te organiseren.

Uit het 2 Regiment Vestingartillerie werd per 1 maart 1917 de Luchtafweer deling (L.A.A.) geformeerd. Deze eenheid, ter grootte van een compagnie, leidde personeel op voor de bediening van Kruppvestinggeschut van 6 en 7 cm kaliber, dat op lucht doelaffuiten was geplaatst. Deze vuurmonden waren afkomstig uit de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. De firma's Gusto en Werkspoor hadden de affuiten ontwikkeld. Bovendien beschikte de afdeling over 4 cm geschut van de marine en vanaf 1918 over uit Duitsland afkomstig, oorspronkelijk Russisch, tot luchtdoelgeschut omgebouwd 9 cm veldgeschut, evenwel zonder munitie. Het Duitse geschut bleef tot 1922 als oefengeschut in gebruik. Het marinegeschut bleef tot 1924 in de bewapening opgenomen. Op 26 mei 1922 leidde dit tot de oprichting van het Korps Luchtdoelartillerie. De bewapening was aanvankelijk niet bijzonder geavanceerd; pas vanaf 1935 vond een modernisering plaats. Tijdens de meidagen van 1940 had de LUA zodoende de beschikking over modern en effectief materieel; het Korps haalde ongeveer 300 vijandelijke vliegtuigen neer.

De expositie omvat een aantal interessante stukken en geeft een goed beeld van de geschiedenis van het Korps Luchtdoelartillerie. Zo zijn er opstellingen van licht en zwaar luchtafweergeschut, zoeklichten, doelvliegtuigen, radarinstallaties en simulatoren. Vanuit de tentoonstelling kan men een blik werpen op het Erelijk van het Wapen der Artillerie: een bronzen leeuw op een sokkel, ooit toegekend aan de vestingartillerie vanwege de rol die men had vervuld bij de slag om de Citadel van Antwerpen (1832).

Museum Verbindingsdienst

Adres: Elias Beeckmankazerne Geb 32, Nieuwe Kazernelaan 10, 6711 JC, Ede

Tel.: 0318-68 13 06

www.museumverbindingsdienst.nl

Op de site vindt u een selectie van de bezienswaardigheden in het museum. De site is zo opgebouwd dat u na een bezoek aan een onderwerp, steeds hier terugkeert en een nieuwe keuze kunt maken.

Geniemuseum

Adres : Lunettenlaan 201, 5623 NT Vught, Tel.: 073- 688 18 67

www.geniemuseum.nl

Op bovenvermelde website vindt u informatie over:

- **algemeen**

Welkom in het Geniemuseum. De locatie, het gebouw, de verbouw, de (ver-)bouwers.

- **geschiedenis**

Een korte blik in de geschiedenis en naar het Nationaal Monument Kamp Vught.

- **doelstelling**

Wat wil men met het museum bereiken ?

- **doelgroepen**

Wie moet een kijkje komen nemen in het museum ?

- **bereikbaarheid**

Het museum is bereikbaar ! Hoe ? Zie de website van het Openbaar Vervoer; 9292ov.nl.

- **openstelling**

De dagen dat u welkom bent:

het museum is op dinsdag en donderdag geopend van 10.00 tot 16.00 uur.

De toegang is gratis.

International Military Music Society (IMMS), Hoevelaken, Tel.:033-253 48 90

www.cenimms.org

Op de website <http://home.plex.nl/~imms> kunt u een compleet overzicht vinden van de activiteiten van IMMS.

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), www.nimh.nl

Het NIMH is hét centrum in Nederland op militair-historisch gebied met specifieke kennis, expertise en collecties. Via de eigen website biedt het geïnteresseerden direct interactief en klantvriendelijk toegang tot het Nederlandse militair-historische erfgoed.

Persbericht

Overzicht internationale operaties Nederlandse krijgsmacht nu op internet

Per 29 maart 2006 is de website van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) verrijkt met 'Van Korea tot Kabul. De Nederlandse deelname aan internationale militaire operaties sinds 1945'. Dit is een overzicht van ruim vijftig internationale vredes- en gevechtsoperaties waaraan Nederlandse militairen sinds de Tweede Wereld-

oorlog hebben deelgenomen. Het geheel wordt gebruiksvriendelijk gepresenteerd middels een flitsende applicatie met wereldkaart. Vanaf deze kaart kan de gebruiker inzoomen tot landenniveau en afzonderlijke missies aanklikken. De database bevat zowel beknopte als uitgebreide informatie over elk van de operaties. Tevens is er een beeldbank met foto's.

Oproep

Nieuws voor 'Militariade', zoals gegevens over tentoonstellingen, s.v.p. vòòr 15-07-2006 schriftelijk sturen naar de redactiemedewerker: drs. P.I.M. Evers, Kamperfoeliehof 6, 3852 GE Ermelo. Bij voorbaat dank!

Theo Postma

Spanje over de Lage Landen en omgekeerd!

De redactie kreeg een verzoek van *Fundacion Carlos Amberes* (stichting ter bevordering samenwerking Spanje-de Lage Landen) in Madrid om het boekje "Mondragon" aan de stichting te schenken. De redactie heeft de publicatie Mondragon en 2 artikelen van dr W.A. Boekelman uit 2002 en 2004 opgestuurd. Als tegenprestatie

zijn twee publicaties (Spaans/Nederlands) terug ontvangen.

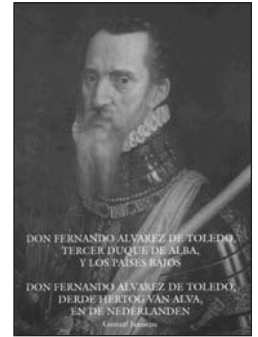
Artikelen daaruit zullen t.z.t. in Mars

verschijnen. Een over Guillermo de

Orange (Willem van Oranje) door de

heer Alvarez uit Spanje (na vertaling) en een over Alva door

professor Gustaaf Janssens uit België.

Theo Postma

Algemene Ledenvergadering

In het Mariniersmuseum te Rotterdam werd op zaterdag 22 april j.l. de 40^e ! ALV gehouden. De dag begon met een lezing door J.W. van Borselen, KTZ b.d. over Rotterdam in de meidagen van 1940. Door zijn bijzondere aanpak werd het meer een geanimeerd discussieprogramma dan een droge lezing. Daarna nam het bestuur afscheid van Willem Plink, waarvan geen foto is omdat Willem zelf deze foto's heeft gemaakt. Een film en borrel besloten deze, zoals altijd gezellige dag

Theo Postma
Boekaankondigingen

KRIEG

Ieper, het martyrium van 14/18 door Duitse ogen
Door Richard Heijster; ISBN 90-209-6515-8; € 22,50; apr 2006; uitg
Lannoo

DE GROTE OORLOG

Kroniek 1914-1918 Deel 10
Uitg Aspekt; ISBN 90-5911 -242-3;
€ 24,95

DE GROTE OORLOG

Kroniek 1914-1918 Deel 11
Uitg Aspekt; ISBN 90-5911 -293-8;
€ 24,95

LUCHTMACHTBEVELHEBBERS GEPORTRETTEERD 1954 - 2005

Auteurs: *P.E. van Loo en R. de Winter*
Uitgever: Koninklijke Luchtmacht;
ISBN: 90 73 696283; Prijs: € 59,95
444 pagina's, fullcolour, rijk geïll.

ONSTERFELIJKE FRONTEN

Duitse schrijvers in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog
Auteur: *Roodt, E. de*
Uitgeverij: Aspekt; ISBN 9059111222; € 27,95

Deze boeken ga ik tijdens mijn vakantie lezen en recenseren. De resultaten daarvan kunt u van de zomer op de site van Mars et Historia lezen omdat de volgende Mars pas in het einde van het jaar verschijnt i.v.m. het Lustrumnummer. Niet-internetters kunnen mij om een uitdraai vragen.

A.G. Westendorp,
Van de voorzitter

Onze jubileumexpositie die in het Legermuseum gehouden zou worden, bleek bij nader inzien niet gerealiseerd te kunnen worden onder de voorwaarden die wij gesteld hadden.

Om die reden moeten wij u tot onze spijt medelen dat deze tentoonstelling (zie het vorige Marsnummer, pag. 22) geen doorgang zal vinden.

Wil Zaagman jr.

Het bestuur deelt tot zijn leedwezen mee dat zijn overleden:

J.D. Besselink, Klein Brabant 41, 4707 DS Roosendaal;
mr. E.L. Gonsalves, Haydnlaan 8, 2253 CV Voorschoten;
C.A.J. Mathon, Duivelsbruglaan 40 - C46, 4835 JG Breda;
mr. S.H. Poppema, Sweelincklaan 3, 2264 VT Leidschendam;
E.J.H.Th. Smits, Monseigneur Van Steelaan 343, 2273 ER Voorburg;
E.J.A. van der Werff, Postweg 14, 6523 LC Nijmegen.

Nieuwe leden (en hun interessegebieden):

A. Goossens, Laan van Ouderzorg 80, 2352 HX Leiderdorp, tel. 071 541 63 63,
e-mail ag@ghc-international.nl (a2 t/m a6, b1, b4, b6, b7, b11, b12, c10);
C.D.M.J. Leebeek, Kievitshorn 17, 2211 LJ Noordwijkerhout,
e-mail cdmj.leebeek@wanadoo.nl (b7 t/m b12)

Wijzigingen in (post-)adres:

R. Brattinga, Barenbroeklaan 20, 6987 BJ Giesbeek;
L.J. de Coninck B.A. B.Ed., Hanzeplein 45, 6981 LD Doesburg,
tel. 0313 47 65 84, e-mail l.deconinck1@chello.nl
G.D. Horneman, Legerland 38, 1541 NE Koog aan de Zaan;
drs. B. Kreuger, Westwalstraat 6, 1411 PB Naarden;
V. Sanders, Van Aerlestraat 43, 5688 RD Oirschot.

HET BOMBARDEMENT VAN ROTTERDAM MEI 1940

[Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *Armamentaria*,
een uitgave van de Stichting Vrienden van het Legermuseum.

Omdat het onderwerp deze dagen weer actueel is en het armamentarianummer niet meer te verkrijgen is,
heeft de redactie, in overleg met de auteur, tot herplaatsing in *Mars et Historia* besloten.

Er zijn slechts enkele kleine aanvullingen aan toegevoegd.]

Inleiding

Nog steeds zijn in Rotterdam sporen zichtbaar van het beruchte bombardement dat op 14 mei 1940 de binnenstad verwoestte. Het was een gebeurtenis die de wereld schokte en tot lang na de oorlog historici bezighield. Over de vraag of de oorzaak in menselijk falen dan wel in misdadige opzet gezocht moest worden, bleven de meningen verdeeld. Vooral aan Duitse zijde werd herhaaldelijk getracht aan te tonen, dat de luchtaanval op een betreurenswaardige samenloop van omstandigheden had berust; een samenloop waaraan het Nederlandse optreden mede schuldig was. Deze mening werd bovenal gezaghebbend door een omvangrijke studie van de bekende Duitse historicus professor Hans-Adolf Jacobsen, die in de 'Wehrwissenschaftliche Rundschau' van mei 1958 werd gepubliceerd¹. De in deze studie gehanteerde argumenten schenen zo overtuigend, dat ze in ons land luitenant-kolonel H.C. Bajetto inspireerden tot het schrijven van een artikel in het Nederlands militair-wetenschappelijk tijdschrift 'De Militaire Spectator', waarin hij zich geheel met deze Duitse visie verenigde². De reactie liet niet op zich wachten. Spoedig verscheen in hetzelfde blad een uitvoerig artikel van luitenant-generaal J.J.C.P. Wilson, waarin hij tot de conclusie kwam dat het betoog van Jacobsen op alle punten faalde³. In Duitsland scheen dit geen indruk te maken; Jacobsens argumenten bleven daar gemeengoed. Het zou tot in 1979 duren, voor het Militärgeschichtlichen Forschungsamt te Freiburg tot een andere uitspraak kwam. In Nederland verschenen nog vele publikaties die - deels gebaseerd op aannemelijk schijnende veronderstellingen - de Duitse schuld trachtten aan te tonen. De publicist L.J. Hartog tekende daar echter bij aan, dat ook aan Nederlandse zijde fouten zijn gemaakt⁴.

Voortgezet onderzoek heeft het thans mogelijk gemaakt, om uitsluitend aan de hand van de nu beschikbare documentatie, de sluier over deze zo lang omstreden zaak weg te nemen. Om dit te verduidelijken dient allereerst een korte samenvatting van de Duitse aanval te worden gegeven, voor zover die verband hield met de strijd in Rotterdam.

De Duitse aanval

In de vroege morgen van de 10e mei 1940 overschreden het 18e en 6e Leger onze oostgrens. Gelijkzeitig werd in het westen van Nederland en voor het eerst in de geschiedenis een grootscheepse luchtlan-

dingsoperatie uitgevoerd. De 22e Luftlandedivision moest om Den Haag landen, om koningin, regering en het opperbevel van onze strijdkrachten gevangen te nemen. Daarmee hoopte de vijand in één klap onze

Het Duitse aanvalsplan

weerstand te desorganiseren en lam te leggen. Deze divisie stond onder bevel van Generalleutnant Hans Graf von Sponeck. Een andere divisie - de 7e Fliegerdivision (parachutisten) - zou de bruggen bij Moerdijk, Dordrecht en Rotterdam bij verrassing nemen. Ze stond onder bevel van Generalleutnant Kurt Student, die tevens als commandant van het gehele luchtlandingskorps optrad. Snel door Noord-Brabant oprukkende pantser- en infanterietroepen dienden vervolgens via de genoemde bruggen naar het hart van Holland door te stoten. Zo werd het schijnbaar veilig achter de stellingen liggende Rotterdam direct bij de gevechten betrokken.

Het liep echter niet zoals de Duitsers zich hadden voorgesteld. De aanslag op Den Haag eindigde in een catastrofale mislukking. Op 14 mei - de vijfde oorlogsdag - waren Von Sponecks restanten samengebonden in Overschie, in de duinen bij de Wassenaarse Slag en in het dorpje Valkenburg bij Leiden. Op de as Rotterdam-Moerdijk had de vijand meer succes. De zwakke verdedigers op het Eiland van Dordrecht - aan infanterie ongeveer één bataljon

- konden niet verhinderen dat de bruggen bij Moerdijk en die te Dordrecht - zij het ten koste van hoge Duitse verliezen - verloren gingen. De stad Dordrecht bleef echter in Nederlandse handen. In Rotterdam viel het vliegveld Waalhaven na hevige strijd. De vijand bezette het zuidelijk deel van de stad en de Maasbruggen. Rekruten

van de Genie en Mariniers wisten echter in samenwerking met een infanterie-mitrailleurcompagnie in de loop van de morgen van de 10^e mei het Duitse bruggenhoofd op de noordelijke rivieroever grotendeels op te ruimen, met uitzondering van de vijand die zich direct ten noorden van de verkeersbrug in het zware gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank had verschanst. Er werd een front gevormd langs de Nieuwe Maas tegenover de tegenstander op de zuidelijke oever en het Noordereiland. De bruggen bleven onder vuur liggen en waren door vriend noch vijand te overschrijden. Op de volgende dagen kreeg generaal Student zijn handen vol met de bestrijding van Nederlandse tegenacties langs de rivier de Noord, de Oude Maas en bij Dordrecht. Ook de langzamerhand toenemende vuurkracht op het rivierfront te Rotterdam, verontrustte hem bijzonder. Zelfs zodanig dat hij overwoog om in het uiterste geval Rotterdam maar op te geven en zich te concentreren op de bruggen bij Alblisserdam, Dordrecht en Moerdijk⁵. Zover zou het echter niet komen. In de avond van de derde oorlogsdag maakte een verkenningafdeling van de

Duitse 9^e Pantserdivisie contact met de parachutisten bij Moerdijk. In de morgen van de 13^e mei overschreden de Duitse tanks de verkeersbrug over het Hollands Diep en rukten op in de richting Dordrecht, waar in straatgevechten een pantseraanval werd afgeslagen. De vijand zag toen van een verovering van deze stad af en trok verder naar Rotterdam. De verdedigers van Dordrecht kregen later opdracht om achter de Merwede terug te gaan. Men hoopte op deze wijze met de troepen achter de rivier de Noord en die in Rotterdam, een aaneengesloten, nieuw front te kunnen vormen.

Voorspel van een ramp

Op het front langs de Nieuwe Maas hadden de Duitsers sinds het begin van de oorlog geen enkele vordering gemaakt. Anderzijds was een moedig uitgevoerde poging van mariniers, de Maasbruggen te heroveren, in het Duitse vuur vastgelopen. Ondertussen had de bevolking van het Noordereiland zwaar te lijden onder het Nederlandse vuur. Hoewel dit zonder bezwaar mogelijk was geweest, weigerden de Duitsers tot op de laatste oorlogsdag, de bevolking naar het veiliger Rotterdam-zuid te laten vertrekken. Angst en wanhoop brachten twee mannen er toe, zich beschikbaar te stellen om er bij kolonel P.W. Scharroo - die als kantonnementscommandant het bevel over de troepen te Rotterdam voerde - op aan te dringen de strijd te beëindigen. Het waren de kapelaan Commandeur en de heer Van der Mast, een medewerker van het Meteorologisch Instituut. De Duitse bevelhebber op het Noordereiland was Oberstleutnant Dietrich von Choltitz. Deze rapporteerde dat hij beide burgers bij zich liet komen en ze nadrukkelijk had verzocht naar de Nederlandse commandant te gaan om hem een capitulatie af te dwingen. Onder bescherming van een witte vlag bereikte het tweetal tenslotte de commandopost van kolonel Scharroo. Aan het verzoek werd vanzelf-

sprekend niet voldaan. Na hun terugkeer verbaasde dat Von Choltitz geenszins:

“... De commandant had geweigerd op de een of andere wijze een bemiddeling van civiele zijde te overwegen. Hij koesterde wellicht de niet ongerechtvaardigde verdenking dat hij met Nederlandse nazi's te doen had. Hij had gevraagd officieren te sturen als ik hem voorstellen te doen had. Maar waar moest ik na de zware verliezen een officier weghalen?” ..,⁶

Ondertussen heerste er aan Duitse zijde een koortsachtige activiteit. Nadat de voorste afdelingen van de 9e Pantserdivisie in de late middag van de 13^e mei het zuidelijk deel van de stad hadden bereikt, scheen de kans gunstig om de in Rotterdam vastgelopen aanval te hervatten. Voor het beslissende offensief was een nieuwe strijdmacht samengesteld, onder bevel van Generalleutnant Rudolf Schmidt. Ze vormde het 39^e Legerkorps en omvatte de 9^e Pantserdivisie, de SS Leibstandarte 'Adolf Hitler' (ter sterkte van een brigade), de 254^e Infanteriedivisie, Students parachutistendivisie en de restanten van de 22^e Luchtlandingsdivisie. Voorts was extra artillerie toegevoegd. Tevoren had generaal Student al voorbereidingen voor de aanval getroffen. Daarbij was voor het eerst besloten, bombardementsvliegtuigen te gebruiken:

“... Bij de voorbereidingen van de grondaanval neigden meerdere commandanten van voor de aanval bestemde troepen naar de opvatting, dat de doorbraak in de vijandelijke stellingen bij de Maasbruggen, hoge en bloedige offers van de aanvallende troepen zou vragen. De zware Nederlandse tegenstand in Dordrecht, in het bijzonder echter de recente indruk van de daar geleden tankverliezen, versterkten deze mening (...) Het besluit, het bombardement voor te bereiden, werd tenslotte door de tankverliezen in Dordrecht op beslissende wij-

ze beïnvloed. De voortdurend groeiende zorg om de gevechtsgroepen van de 22^e Luchtlandingsdivisie die ten noorden van de stad tegen een veelvoudige overmacht een wanhopig gevecht voerden, maar vooral ook de buitengewoon benarde toestand van de nog steeds in het noordelijk Maasbruggenhoofd in Rotterdam vechtende sectie van Oberleutnant Kerfin, speelden bij het besluit om in geval van nood bommenwerpers in te zetten, eveneens een belangrijke rol... ”⁷.

Men maakte zich inderdaad grote zorgen over het lot van de Duitsers die zich in het gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank, ten noorden van de verkeersbrug bevonden. Ze kregen de opdracht naar het Noordereiland terug te trekken, maar het Nederlandse vuur maakte dit onmogelijk. Zelfs het over de brug brengen van het betreffende bevel lukte niet⁵.

Student legde de doelen voor het luchtbombardement nauwkeurig vast. Ze zouden het Maasstation en een klein gebied rondom het noordelijke einde van de bruggen omvatten. Voor een dergelijke precisie-aanval waren de Stuka duikbommenwerpers het aangewezen middel en aanvankelijk zou ook een eskader met zulke vliegtuigen worden gebruikt.

Tot zover was er geen sprake van ongeoorloofde militaire plannen. Een door bombardementsvliegtuigen ondersteunde aanval op de verdedigers langs de rivier was geen actie die door de oorlogsregels was verboden. Rotterdam was op dat moment een verdedigde stad. Artikel 27 van het toen geldende Landoorlogsreglement van 1907 (in 1909 ook door Duitsland bekrachtigd), gebod slechts het zoveel mogelijk sparen van gebouwen die bestemd waren voor erediensten, kunsten, wetenschappen en weldadigheid. Hetzelfde gold voor geschiedkundige gedenktekens, hospitalen en plaatsen waar zieken of gewonden bijeengebracht waren. Dit alles op voorwaarde dat ze niet gelijk-

tijdig voor militaire doelen werden gebruikt. Bovendien moesten die gebouwen en plaatsen vooraf aan de tegenstander worden gemeld en voorzien zijn van goed zichtbare kentekens. Merkwaardig is, dat niet wordt gerept over het ontzien van burgers. Deze regels doen thans wellicht wat theoretisch aan. We mogen echter niet vergeten dat ze werden opgesteld in een tijd toen luchtlandingsoperaties en de situaties die daardoor konden ontstaan, volledig onbekend waren. Ondertussen werd er op hoger niveau en geheel buiten Student om, ook al over een luchtaanval op Rotterdam gedacht en gesproken. De Duitse historicus Hans Adolf Jacobsen ging in zijn eerder genoemde, in 1958 gepubliceerde studie uitvoerig in op de omstandigheden die tot het fatale bombardement van de 14^e mei hebben geleid. Om 11.45 uur op 13 mei, aldus Jacobsen, maakte het opperbevel van het Duitse leger bekend dat Fransen op Walcheren waren geland. Voorts moest men bedacht zijn op acties van lichte marineschepen tegen de bruggen in Rotterdam en bij Moerdijk. Drie kwartier eerder was in het hoofdkwartier van generaal Georg von Küchlers 18^e Leger ongerustheid ontstaan over concentraties oorlogsschepen en andere vaartuigen, die de luchtmacht ter hoogte van Den Helder, IJmuiden en Hoek van Holland zou hebben waargenomen. Een landing van Britse troepen werd gevreesd.

Het verhaal over die concentraties en mogelijke landingen berust echter niet op feiten. Jacobsen had dit kunnen weten. Oberstleutnant Rieckhoff, die in 1940 tot de staf van de 2^e Luchtvloot behoorde, schreef al in 1945, dat er met opzet tendentieuze enervalste berichten over Britse landingen aan de commando-organen werden doorgegeven. Op deze wijze werden generaals om politieke redenen tot een verkeerde beoordeling gebracht, met het doel hen bepaalde beslissingen te laten nemen en tot snel handelen te dwingen⁸. Jacobsen vervolgt dan:

“Zonder enige twijfel brachten deze meldingen en de toestand aan het front de staf van het leger in een sfeer van voortdurende hoogspanning. Zou het lukken de belangrijke oorlogsopdracht te vervullen, vóór geallieerde eenheden vaste voet in de Vesting Holland kregen?”.

Rotterdam brandt !

bevel was bevolen, nauwelijks te verwachten. Jacobsen vervolgt dan:

“Vrijwel zeker was aan te nemen dat de Nederlanders verder vochten en er naar streefden de kleine penetratie op de Grebbeberg af te grendelen en Rotterdam te verdedigen

Vervolgens schildert hij de toestand aan het front, zoals de Duitsers die in de middag van 13 mei zagen. Hieruit is het volgende ontleend:

“...Moeilijker verliepen ondertussen de gevechten van het 10^e Legerkorps. De Nederlanders in de Grebbelinie boden taaie tegenstand. Toen het korps om 15.00 uur met steun van de luchtmacht tot de aanval overging, kwam het tot 18.20 uur weliswaar tot de westen oostrand van Scherpenzeel, maar liep toen vast. Nog steeds waren er geen aanwijzingen dat de tegenstander zwak werd. Waarschijnlijk probeerde hij het in zijn voorbereide verdedigingsposities zo lang uit te houden, tot zijn bondgenoten nieuwe krachten ter ondersteuning hadden gestuurd. Het legerhoofdkwartier beval daarom om 16.00 uur, om op de 14^e mei gezamenlijk vanuit het noorden, oosten en zuiden de aanval op de Vesting Holland te beginnen. Het 39^e Legerkorps moest met het zwaartepunt op de lijn Dordrecht-Rotterdam naar Utrecht doorstoten en de verbinding met de ingesloten delen van de 22^e Luchtlandingsdivisie tot stand brengen...”

In de late namiddag concludeerde generaal Von Kùchler dat de opmars bij de Afsluitdijk was vastgelopen en dat ook bij de Grebbelinie weinig vorderingen werden gemaakt. In beide gevechtssectoren achtte hij een snelle doorbraak, zoals die door het opper-

(.. .) Er was daarom geen tijd te verliezen! Een zich vastzetten van Britse troepen moest in elk geval verhinderd worden. Bovendien dwongen de voortdurende hulpkreten van de 22^e Luchtlandingsdivisie tot grote spoed (...). Deze of soortgelijke overwegingen kunnen aanleiding zijn geweest voor het over de radio gegeven bevel, dat generaal Von Kùchler om 18.45 uur aan het 39^e Legerkorps verzond:

- Tegenstand in Rotterdam dient met alle middelen te worden gebroken. Zo nodig moet met vernietiging van de stad worden bedreigd en moet die worden uitgevoerd.”

Tot zover de door Jacobsen verwoorde inzichten van de Duitsers. Zeer belastend voor hen is de tekst van het zojuist genoemde telegram. Anders dan het door Student beoogde bombardement, was uitvoering van 'vernietiging' van de stad geheel in strijd met de geldende oorlogsregels. Het droeg een misdadig karakter. Jacobsen legt grote nadruk op de haast die geboden zou zijn. Het is zijn inleiding om het bombardement te verklaren. Al is het argument van dreigende Britse landingen onjuist, onbegrijpelijk was die haast niet. De aanslag op Den Haag had de oorlog in enkele uren kunnen beslissen, maar was op een catastrofale mislukking uitgelopen. Generaal Von Sponeck liep gevaar om met de laatste restanten van zijn troepen gevangen te worden genomen. De Duitse vliegtuigverliezen waren ongekend hoog. Noch in het noorden, noch op het

oostelijk front van de Vesting Holland was een beslissende doorbraak geforceerd en voor Rotterdam was de opmars tot staan gekomen. Voorts werd sterke druk uitgeoefend, de strijd snel te beëindigen om meer troepen beschikbaar te krijgen voor de gevechten in Frankrijk. In het oorlogsdagboek van de Legergroep B lezen we:

“De chef van de legergroep wijst er voorts op, dat de strijd in Nederland zo spoedig mogelijk beëindigd moet worden, om krachten vrij te maken voor de zuidelijke vleugel van de operatie.”

In zijn persoonlijk dagboek schreef de bevelhebber van deze legergroep, generaal Von Bock, dat hij op 14 mei met generaal Von Brauchitsch sprak en dat deze er op aandrang snel troepen in Nederland vrij te maken, vooral gemotoriseerde strijdkrachten. Haast spreekt ook uit de instructie die Adolf Hitler als 'Weisung Nr. 11' in de vroege morgen van 14 mei uitgaf. Ten aanzien van het Nederlandse strijdtoneel schrijft Hitler:

“Op de noordelijke vleugel is het weerstandvermogen van het Nederlandse leger sterker gebleken dan werd verondersteld. Zowel politieke als militaire redenen vereisen, deze tegenstand spoedig te breken. Het is de taak van het leger, de Vesting Holland met voldoende strijdkrachten, uit zuidelijke richting, gecombineerd met de aanval tegen het oostelijke front, snel ten val te brengen. De tank- en gemotoriseerde divisies van Legergroep B moeten, zodra ze daar operationeel niet meer nodig zijn en de toestand dit veroorlooft, vrijgemaakt worden en naar de linker vleugel worden gezonden (...). Bovendien moet de luchtmacht, onder bewuste verzwakking van de tot nu toe het 6^e Leger steunende krachten, de snelle val van de Vesting Holland vergemakkelijken”.

Nog onbekend met dit alles trof generaal Student de voorbereidingen die de val van Rotterdam moesten inleiden. De aanval over de rivier zou worden begonnen met een artillerie beschieting. Dan moest het bombardement volgen en vervolgens diende de overgang te worden geforceerd. Deels over de bruggen met behulp van tanks, deels bij het dorp IJsselmonde, waar men met gevorderde boten de Nieuwe Maas wilde oversteken. Uit een bewaard gebleven Duits document van 14 mei, 02.10 uur 's nachts (Ned. tijd) blijkt dat voor de aanval de 4e Groep van Lehrgeschwader 1 ter beschikking werd gesteld⁹. Deze groep telde 22 tot 28 Stuka duikbommenwerpers, wat voor het beoogde doel voldoende mocht heten. Het stuk bood echter méér. Het gehele Kampfgeschwader 54, bestaande uit ruim honderd Heinkel bommenwerpers, werd eveneens voor Rotterdam bestemd. Deze toestellen waren - in tegenstelling tot de Stuka's - allerminst geschikt voor precisieaanvallen; wèl voor oppervlaktebombardementen. Overigens zouden er op 14 mei uitsluitend Heinkels boven de stad verschijnen. De Stuka's bleven weg en opereerden boven het gebied van de Grebbelinie en het Eiland Dordrecht¹⁰.

Student was uitgeput, maar kon in de avond van de 13e mei zijn verantwoordelijkheden overdragen aan de commandant van het 39^e Legerkorps, Generalleutnant Rudolf Schmidt. Deze keurde het door Student ontworpen plan goed en nam het over. Het aanvankelijk voorgenomen aanvalstijdstip moest echter door allerlei vertragingen tot driemaal toe worden uitgesteld. Het tijdschema, genoemd in Schmidts op 14 mei om 09.05 uur (Ned. tijd) uitgegeven aanvalsbevel, zag er als volgt uit:¹¹

13.00 uur: inschieten van de artillerie
13.05 uur: vuurconcentraties op vastgelegde doelen
13.20 uur: bomaanval door Stuka's
13.50 uur: grondaanval

(Alle tijden zijn, ook in het vervolg, in de Nederlandse tijd omgezet.)

Om 10.20 uur, drie uur voor het bombardement moest plaatsvinden, liet generaal Schmidt nog een aanvullende order uitgaan, waarin onder meer is te lezen: "Een Stukaeskader van het Vliegerkorps Putzier is aangewezen voor steun bij de aanval".

Hieruit blijkt duidelijk dat de luchtmacht buiten hem om haar zaken regelde en Schmidt tot het laatst toe niet beter wist dan dat een Stuka-aanval zou worden uitgevoerd. Een oppervlaktebombardement zou trouwens allerm minst in zijn plannen hebben gepast. De bedoeling was immers om met behulp van pantserstrijdkrachten snel door te stoten. In een brandend en verwoest Rotterdam zouden straten door puin en bomtrechters worden versperd. Ineenstortende huizen leverden gevaar op voor tanks en pantserwagens en konden de beoogde snelle doorbraak sterk vertragen, misschien zelfs tijdelijk verhinderen.

Het bombardement

De Duitsers zouden, vóór zij tot actie overgingen, eerst proberen de stad zonder verliezen in handen te krijgen. Overeenkomstig het door Von Kùchler gegeven bevel, verscheen in de morgen van de 14^e mei op de Maasbrug te Rotterdam een Duitse delegatie, voorzien van witte vlaggen. Ze was 3 man sterk en stond onder leiding van Hauptmann Hoerst, de inlichtingenofficier van de 9^e Pantserdivisie. Hij had een in erbarmelijk Nederlands gesteld stuk bij zich, dat als volgt luidde:

Aan de Kommandant van Rotterdam. Aan Burgemeester en Wethouders en die Autoriteiten van den staat in Rotterdam.

De weerstand, die in het open stad Rotterdam tegen de offensieve der Duitse troepen getoont wordt, noodzakt mij indien Uwe weerstand niet onmiddellijk gestakt wordt, die doel-

matige maatregelen te nemen. Dit kan de volledige vernieling van het stad ten gevolge hebben. Ik verzoek U als een man die verantwoordingsgevoel bezit, daarop aan te dringen, dat het stad niet dit zware verlies lijden moet. Als teeken van overeenstemming verzoek ik U dadelijk een parlementaire te sturen, welke die noodige vollmacht bezit. Indien ik binnen twee uren na de overhandiging van deze mededeling geen antwoord ontvang, ben ik genoodzakt die scherpste maatregelen van vernieling te nemen.

De Kommandant van de Duitse troepen.

Zoals blijkt was het ultimatum tevens aan de burgemeester en wethouders gericht. Overste Wilson, chef-staf van de kantonnementscommandant, noemde dit later een zeer grove intimidatiepoging, omdat hij hierin de opzet zag, via het gemeentebestuur invloed uit te oefenen op de Nederlandse commandant³. Hierover is enige beroering ontstaan. De historisch publicist L.J. Hartog is het niet met Wilsons uitspraak eens en wel op grond van artikel 26 van het Landoorlogsreglement¹². Dit artikel luidt:

"De bevelhebber der aanvallende troepen moet, alvorens tot het bombardement over te gaan en behoudens het geval van een aanval stormenderhand, alles doen wat van hem afhangt om de overheden daarvan te verwittigen".

Bezien we de wordingsgeschiedenis van deze bepaling, dan blijkt dat het de bedoeling is, de burgerbevolking, althans vrouwen en kinderen in veiligheid te kunnen brengen, bijvoorbeeld door evacuatie¹³. Hartog stelt nu - mogelijk terecht - dat de Nederlanders onvoldoende kennis van de oorlogsregels op dit gebied bezaten. Het was - zo zegt hij - voor de Duitsers een verplichting het Rotterdams gemeentebestuur te waarschuwen, zodat het de nodige maatregelen ter bescherming van de burgerij kon nemen. Hij geeft daarbij toe dat de gegeven tijd van twee uren wèl veel te kort was.

In het 'Militair-Rechtelijk Tijdschrift' van april 1961 betoogt dr. M.W. Mouton daarentegen dat juist die korte termijn de schending van het Landoorlogsreglement betekent. Als de vijand werkelijk aan het bewuste artikel had gedacht, zou hij voor een grote stad als Rotterdam 12 of 24 uren ter beschikking hebben gesteld. Beide heren zijn het niet eens geworden. Hartog, die vanuit een principieel standpunt de correcte bedoeling van de adressering veronderstelt, vindt het tegenargument zwak. Toch is het moeilijk om aan te nemen dat de Duitsers de menslievende strekking van artikel 26 bewust wilden nakomen. Zelf hebben zij het nimmer tegen de door Wilson geuite kritiek aangevoerd. Als zij zich op een zo eenvoudige wijze hadden kunnen rechtvaardigen, had men dit mogen verwachten. Temeer omdat zij in tal van na-oorlogse publicaties hebben getracht de gebeurtenissen in Rotterdam in een voor hen minder ongunstig daglicht te stellen; om begrip te kweken voor wat Jacobsen rangschikte onder de "tragische ongelukken die in de niet voorziene zaken van alle oorlogen verborgen liggen en die ook door de bevelvoerende Duitse commandanten in de hoogste mate werden betreurd".

Een andere merkwaardige zaak is dat Schmidt het ultimatum liet eindigen "twee uur na de overhandiging". Merkwaardig, omdat hij niet kon weten hoe lang de parlementairs er over zouden doen om de commandant van Rotterdam te bereiken. Dit was belangrijk omdat het tijdstip waarop het bombardement bij een Nederlandse weigering moest plaatsvinden, reeds was vastgesteld op 13.20 uur. Het betekende dat de bommenwerpers al om 11.45 uur moesten starten om tijdig boven de stad te zijn.

De na hun aankomst op de noordelijke oever geblinddoekte Duitsers werden bij de kantonnementscommandant gebracht. Het was toen half elf in de morgen geworden. Hauptmann Hoerst wees er op dat er een

luchtaanval verwacht kon worden. 'Vóór half één', voegde hij er aan toe. Volgens de beëdigde verklaring van kolonel Scharroo had de Duitser tevens gezegd dat Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Haarlem het lot van Rotterdam zouden delen indien er niet werd gecapituleerd. Later herhaalt hij dat nog eens nadrukkelijk. Ook kapitein J.D. Backer van de Genie had deze bedreiging bij het onderhoud vernomen¹⁴.

De kolonel zag dat het stuk niet was onderkend en evenmin de naam en rang van de afzender toonde. Terecht vond hij dat voor een zo ingrijpende beslissing het advies van de opperbevelhebber - generaal Winkelman - moest worden gevraagd. Hij gaf de Duitse delegatie opdracht weer te vertrekken en aan de Duitse commandant mee te delen dat er vóór 12.30 uur een Nederlands parlementair zou worden gestuurd.

In Den Haag hield Winkelman, daarbij gesteund door zijn chef-staf, rekening met de mogelijkheid van een krijgslist. Het was 11.45 uur toen Scharroo door het Algemeen Hoofdkwartier in Den Haag werd opgebeld. Hij kreeg de instructie het ultimatum terug te zenden met de mededeling dat alleen een behoorlijk ondertekend geschrift dat bovendien de naam en rang van de opsteller vermeldde, in overweging kon worden genomen. Kolonel Scharroo was het daar volkomen mee eens. Hij liet de kapitein der Genie J.D. Backer bij zich komen en droeg hem op, als parlementair naar het Noordereiland te gaan. De kapitein kreeg de volgende brief mee:

Rotterdam, 14 mei 1940

Aan de commandant van de Duitse troepen. Ik heb Uw brief ontvangen. Deze was niet ondertekend en vermeldde niet Uw militaire rang. Alvorens een dergelijk voorstel in overweging te kunnen nemen, moet dit mij bereiken, voorzien van Uw militaire rang, Uw naam en Uw handtekening. De kolonel, Com-

mandant van de troepen in Rotterdam, w.g. P.W. Scharroo.

Ook dit antwoord bracht na de oorlog vele pennen in beweging. Kon men wel verlangen dat een ultimatum was ondertekend? Had Winkelman wel juist gehandeld en zo niet, was hij dan niet mede verantwoordelijk geweest voor de ramp die zich in Rotterdam zou voltrekken?

De kort na de oorlog ingestelde Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945 kwam er zonder meer niet uit. Men raadpleegde daarom een bekend deskundige op het gebied van het volkenrecht, professor mr.dr. J.P.A. François. Deze begon met te stellen dat er geen enkele regel bestond die eiste dat een ultimatum ondertekend moest zijn. Wel diende de echtheid van het stuk vast te staan. Anderen, onder wie de publicist L.I. Hartog en de jurist dr. M.W. Mouton, zijn daarop uitvoerig ingegaan¹⁵. Volgens eerstgenoemde was er aan Nederlandse zijde onbewust en door onvoldoende kennis van de oorlogsregels, een fout begaan. Aan de echtheid zou volgens hem niet getwijfeld kunnen worden. De Duitsers hadden immers officieren gezonden die duidelijk waarneembaar van de frontlinie kwamen, voorzien van witte vlaggen en geheel voldeden aan de eisen van het oorlogsrecht. Voorts stelt hij dat een ultimatum zelfs niet ondertekend mag worden. Vermelding van naam en rang zou immers de aard en mogelijk ook de tactiek van het afzende onderdeel kunnen verraden. Dat zou de tegenstander - in dit geval de Nederlanders - inlichtingen verschaffen en dus de eigen partij benadelen. Dit laatste kon nooit de bedoeling van het oorlogsrecht zijn. Men mocht en kon dit dus ook niet eisen.

Tanks van de 9^e pantsersdivisie

Burgemeester Oud van Rotterdam bleek ongeveer dezelfde mening toegedaan.

Dr. Mouton verduidelijkte echter dat degene aan wie het ultimatum gericht was, de overtuiging moest hebben dat het ook werkelijk afkomstig was van de hoogste vijandelijke mi-

litaire bevelhebber ter plaatse. Omgekeerd diende die bevelhebber die overtuiging mogelijk te maken. Hij kon dat doen door het zenden van een officier met een witte vlag, zoals omschreven in het Landoorlogsreglement. Zo'n parlementair kon zijn bericht zowel schriftelijk als mondeling overbrengen. Andere mogelijkheden om de geloofwaardigheid te vergroten zijn het gebruik van officieel, met een briefhoofd voorbedrukt papier, het gebruik van een officieel stempel, het vermelden van naam, rang en handtekening enz. Vaste regels hieromtrent bestaan niet. Dat het ultimatum werd teruggestuurd, aldus Mouton, kan twee oorzaken hebben: óf men was niet van de echtheid overtuigd, hetgeen een heel persoonlijke zaak is, óf men achtte het niet wenselijk er direct op in te gaan en zond het terug om tijd te winnen. Dit laatste is volkomen verantwoord, indachtig de spreuk: de krijgsman wint reeds veel, al wint hij niets in tijd.

Het zal niemand verbazen dat de verantwoordelijke Nederlandse bevelhebbers met klem betoogden, aan de echtheid te hebben getwijfeld. Het stuk was geschreven op wit papier, zonder enig briefhoofd en toonde geen enkel stempel of iets van dien aard. Generaal Winkelman noemde het "een vodje papier"¹⁶. Luitenant-kolonel Wilson drukte zich op nagenoeg dezelfde wijze uit: "Een vodje papier van onbekende herkomst" en voegde daar onder meer aan toe: "Aangezien de gehele Nederlandse verdedi-

ging intact was, kon er geen sprake zijn van een capitulatie, afgedwongen door een dreigement op een ongetekend stuk papier (...) Een capitulatie in de morgen van de 14^e mei zou onverantwoordelijk zijn geweest en zou de commandant terecht voor een krijgsraad hebben gebracht?'. Op het Algemeen Hoofdkwartier was aan de mogelijkheid van een list, een mystificatie gedacht:

“Stel dat de opperbevelhebber was ingegaan op het dreigement van een ondergeschikte commandant! Alle vergoten bloed, alle energie door de Rotterdamse troepen en bevolking tentoongespreid, zouden tot niets hebben gediend en in een ogenblik van zwakte zijn verspeeld”, aldus generaal-majoor H.F.M. Baron van Voorst tot Voorst, de chef-staf van de opperbevelhebber. Nu kan men tegenwerpen dat de betrokkenheid van deze officieren geen onpartijdigheid garandeerde. Aan het oordeel van de eerder genoemde professor mr.dr. J.P.A. François, een deskundige bij uitstek op het gebied van het volkenrecht en iemand die voor het gebeurde in Rotterdam geen enkele verantwoordelijkheid droeg, mag daarom een zeker gezag worden toegekend. Hij begon met te stellen dat een ultimatum niet getekend behoefde te zijn. De situatie en het document kennend, vond hij dit laatste echter “een zonderling geschrift”. Verder merkte hij voor de enquêtecommissie op:

“Ik kan volkomen begrijpen dat de verantwoordelijke man aarzelde over de vraag, of hij dit als een authentiek geschrift van de bevelhebber van de troepen moest beschouwen. Achteraf beschouwd is het natuurlijk te betreuren dat hij hieraan geen geloof heeft gehecht. Het lijkt mij echter dat hij gerechtigd is geweest, wanneer hij een dergelijke stuk kreeg, dat hij zich eerst zekerheid ervan verschafte”. Op de tegenwerping dat de Duitsers toch een officier met een witte vlag als parlementair hadden gestuurd, antwoordde François: 'Ja mijnheer de voorzitter, maar dat sluit niet uit

*dat het een opzet zou kunnen zijn geweest van lagere officieren die dachten: misschien lopen zij er in,*¹⁷.

De reeds geciteerde motieven van generaal Van Voorst tot Voorst noemde hij tenslotte 'zeer deugdelijk'.

Na dit voor de schuldvraag belangrijke intermezzo, vatten we de draad van de geschiedenis weer op. Kapitein Backer kwam met het Nederlandse antwoord tussen 12.15 en 12.20 uur op het Noordereiland aan. Generaal Schmidt, die in gezelschap was van generaal Student en generaal dr. Alfred Ritter von Hubicki (de commandant van de 9^e Pantserdivisie), reageerde geërgerd, maar voldeed aan de Nederlandse eisen. Professor François zou hierin later Schmidts erkenning zien, dat het eerste ultimatum fout was. Volgens Hartog was Schmidts kennis van de oorlogsregels onvoldoende en had hij zich laten overbluffen door Backers: “U weet toch generaal, dat een ultimatum ondertekend behoort te zijn?”.

De Duitse generaal schreef nu persoonlijk de eis tot overgave en voegde daar een aantal opdrachten aan toe. Bedreigingen bleven ditmaal achterwege. Het nieuwe ultimatum diende vóór 16.20 uur beantwoord te worden. Kapitein Backer nam het stuk aan, las het zelf nog eens door en vertrok. Tot halverwege de Maasbrug werd hij uitgeleide gedaan door Oberstleutnant Von Choltitz. Plotseling klonk het aanzwellend gedreun van vele vliegtuigen. Beiden begrepen intuïtief dat er iets mis ging. Von Choltitz nam snel afscheid en rende ontzet terug. Zo begon omstreeks 13.30 uur, lange tijd voor de afloop van het zojuist ontvangen ultimatum, het bekende en verschrikkelijke bombardement op Rotterdam. Onbeschrijflijk was het leed dat over de bevolking werd gebracht.

Hoe had dit nu kunnen plaatsvinden? Om dit te verklaren gaan we terug naar het moment dat de Duitse parlementair Haupt-

mann Hoerst bij generaal Schmidt terugkeerde, na zijn gesprek met kolonel Scharroo. Hoerst zei de generaal dat hij er van overtuigd was dat Rotterdam zou capituleren. Op het ultimatum kon naar zijn mening slechts met ja of nee geantwoord worden. Als het nee was geweest zouden de Nederlanders toch niet hebben toegezegd een parlementair te sturen? Schmidt geloofde dat ook. Hij gelastte de voorgenomen artilleriebeschieting af. Verder gaf hij om 12.00 uur een telegramtekst op, bestemd voor de 2^e Luchtvloot. De tekst luidde:

“Aanval wegens onderhandelingen uitgesteld; onmiddellijk weer startgereed opstellen”.

Dit hield in dat het bombardement tot nader order niet mocht doorgaan en de reeds opgestegen bommenwerpers zich na terugkeer gereed dienden te houden om bij een eventuele afwijzing van het ultimatum, direct te kunnen opstijgen. Omdat het bericht eerst gecijferd moest worden en de verbindingen herhaaldelijk gestoord waren, vond de verzending eerst 35 minuten later plaats, zoals het bewaard gebleven telegram toont. De ontvangst door de staf van de 2^e Luchtvloot werd om 12.42 uur bevestigd. Voor Schmidt was de zaak daarmee voorlopig uitgesteld. Op dat moment waren de bommenwerpers al bijna een uur onderweg vanaf drie om Bremen liggende vliegvelden. Indien Rotterdam ondertussen zou capituleren, diende het verband over de radio te worden teruggeroepen. Dit alles zou niet zo bezwaarlijk zijn geweest indien men op het radiocontact met de toestellen had kunnen vertrouwen. Maar dat was - volgens de Duitsers zelf - herhaaldelijk gestoord. Dit maakte het star vasthouden aan het schema al een onverantwoordelijke daad. Zeker in dit geval, waar de levens van zovele burgers op het spel stonden, had men mogen verwachten dat de toestellen pas bevel kregen om op te stijgen, als definitief vaststond dat het ultimatum

was afgewezen. Een andere veilige mogelijkheid was geweest, de eskaders eerst toestemming voor de aanval te geven, nadat ze daartoe over de radio opdracht hadden gekregen. Generaal Student zou hieromtrent opmerken: “Het was een onvergeeflijke fout van de Duitse bevelvoering, dat ze niet onmiddellijk een zorgvuldig onderzoek instelde en niet alle documenten voor de gehele wereld openbaar maakte”¹⁸.

Wat was er nu met Schmidts afgelastingstelegram gebeurd? Na ontvangst door de 2^e Luchtvloot om 12.42 uur, moest het naar het betreffende 'Fliegerkorps' bij Bremen worden doorgegeven, waarna men via het vluchtleidingscentrum de vliegtuigen kon oproepen. Na ontvangst van een schriftelijk, geclassificeerd bericht, wordt dit geregistreerd, ontcijferd en afgeleverd bij de bevoegde stafofficier. Bij wederom verzenden dient een telegramformulier te worden ingevuld, waarna registratie, vertaling, verzendgereed maken en verzending volgt. In de studie van de reeds enkele malen geciteerde Hans-Adolf Jacobsen wordt gewezen op de vrij lange tijd die vertaling- en ontcijferprocedures in beslag moest nemen. Niet ten onrechte. Zelfs bij de huidige, sterk verbeterde methodes mag bij een dergelijke procedure een tijdsduur van 10 minuten tussen ontvangst van de klare tekst bij het verzendende radiostation en het afleveren van de gedecodeerde tekst bij de staf van het geadresseerde onderdeel, minimaal worden geacht. Als we daar niettemin van uitgaan ontstaat het volgende schema: 12.42 ontvangst door radiostation 2^e Luchtvloot te Münster, 12.52 bij de staf 2e Luchtvloot, 13.02 verzending naar het station van het Fliegerkorps te Bremen, 13.12 bij de staf Fliegerkorps. Daarna moest de afgelasting d.m.v. een codewoord naar het vluchtleidingscentrum worden doorgegeven, die het op zijn beurt naar het bombardeerverband moest zenden. Ook dat kostte vanzelfsprekend enige tijd. Deze - optimistische - bere-

kening maakt al duidelijk dat pas enkele minuten vóór het vastgestelde tijdstip waarop het bombardement diende aan te vangen, met het (vergeefs gebleken) oproepen van de vliegtuigen kon worden begonnen.

We keren terug naar het Noordereiland, waar de Duitse generaals het naderend onheil bemerkten. Generaal Schmidt was verrast. Hij had toch om 12 uur een telegram verstuurd om de aanval uit te stellen? Konde(n) zij het gevaar nog afwenden? Hiervoor bestond inderdaad een door hen onmiddellijk toegepaste maatregel: het afschieten van lichtseinen. Aan een bepaalde kleur kon per dag een bepaalde betekenis worden toegekend. Binnen het bevelsgebied van het 39^e Legerkorps was dit op 14 mei 'rood' voor afgelasting van een bombardement of beschieting en 'wit' om te voorkomen dat eigen troepen door vliegtuigen werden aangevallen¹⁹.

Dergelijke afspraken waren in feite routinezaken in de bevelen, maar juist in dit geval was het ondoordacht. Indien de noodmaatregel mocht mislukken, te laat zou komen of niet door de vliegtuigen werd opgemerkt - er hing nogal wat rook van branden in het frontgebied - dan zouden er vóór de afloop van het ultimatum nodeloos talrijke slachtoffers kunnen vallen. Wat kon er op tegen zijn de zaak om te draaien? Te bevelen dat het bombardement slechts mocht doorgaan indien er een bepaalde kleur lichtkogel werd afgeschoten? Helaas is dit niet in de gedachten van Schmidt of Student opgekomen. Maar was men nu werkelijk afhankelijk van een ouderwets middel als vuurwerkseinen? Waren de modern uitgeruste strijdkrachten van onze tegenstander dan niet in staat de vliegtuigen - vanaf de grond - over de radio te waarschuwen? 'Neen' zegt professor Jacobsen, want "een direct radiocontact tussen de voorste linie en het gevechtskader was er in die tijd nog niet".

"Ja", zegt Oberstleutnant Von Choltitz, want de vliegtuigen hadden bevel om vóór hun

aanval met de plaatselijke Duitse commandopost verbinding op te nemen. Die poging was echter mislukt²⁰. Ook generaal Kesselring, de bevelhebber van de 2^e Luchtvloot, bevestigt dat er een grond-lucht verbinding bestond. Volgens hem had hij de commandant van het bombardeerverband vóór de start herhaaldelijk en in het bijzonder gewezen op mogelijke lichtsignalen en herkenningstekens en hen opgedragen voortdurend te letten op 'handhaving van de radioverbinding met het radiostation van het luchtlandingskorps'. Wel voegde hij er aan toe dat er een gespannen toestand ontstond, omdat sedert een bericht van Student in de morgen van deze dag, geen verbinding meer tot stand was gekomen. Hierdoor bleef de luchtvloot in het ongewisse over de situatie in en om Rotterdam²¹.

Wie had er nu gelijk? Dat hadden allen, hoe vreemd het ook mag klinken. Jacobsen was alleen niet volledig. Hij zegt slechts dat men in die tijd nog geen middel had om vanuit 'de voorste lijn' contact met de aanvallende vliegtuigen op te nemen. De daarvoor benodigde lichte apparatuur voor luchtsteunverbindingen was er inderdaad niet. Maar op een wat hoger niveau, achter de voorste lijn, bestond zo'n verbinding wel. Hiervoor waren grotere toestellen bestemd, die niet als draaglast te vervoeren waren. Dank zij het bewaard gebleven bevel van het luchtlandingskorps voor de aanval op Nederland, weten we vrij nauwkeurig hoe de radionetten waren gegroepeerd. In de verbindingbijlage bij dit bevel is onder meer bepaald dat met name genoemde staven opgenomen dienden te worden in een net dat Stern-II werd genoemd²². Dat net kon - al naar gelang de behoefte - gebruikt worden voor de verbinding vanaf de grond met vliegtuigen, tussen vliegtuigen onderling of voor rechtstreeks contact met Duitsland²³. Onderling verkeer tussen de grondstations in Nederland was niet rechtstreeks mogelijk, wel via een aantal andere grond-radionetten. Bij

Rotterdam vond men volgens het bevel slechts twee stations die de mogelijkheid bezaten in het genoemde net contact met vliegtuigen op te nemen: één voor de korpsstaf van generaal Student en één voor het parachutistenbataljon dat op Waalhaven was geland. Het vliegtuig waarin dit laatste toestel was vervoerd, ging echter al op 10 mei verloren. Het is dus juist, dat op het moment waarop men de bommenwerpers zag naderen, vanaf het Noordereiland niet meer door Schmidt of Student ingegrepen kon worden. Nog afgezien van het beweerde uitvallen van de radioverbinding, was het toen al te laat om nog een bericht naar de Duitse staf in Rijsoord te laten zenden of te brengen. We laten Students biograaf Hermann Götzl aan het woord²⁴:

“Ontzet riep generaal Schmidt uit: ‘Om Godswil, dat wordt een catastrofe!’ Generaal Schmidt en generaal Student stamden uit de school van het oude Koninklijke Pruisische leger. De strenge erencode van het officierskorps van dit leger was hen in hart en ziel gegrift. Een wapenstilstand breken of een parlementair ook maar een haar krenken, gold als het toppunt van eerloosheid. Voor een dergelijke monsterachtigheid was in het denken van deze beide ridderlijke officieren geen plaats. Machteloos moesten ze toezien hoe de vliegtuigen de ten noorden van de bruggen gelegen doelen naderden (...). Als laatste middel restte slechts het afschieten van rode lichtkogels. Beide generaals schoten ze onmiddellijk in de lucht. Dit teken werd door alle Duitse troepen in de buurt waargenomen... vergeefs. De uit het oosten aanvliegende formatie opende de bomluiken: de aanval begon. In de hoop dat op een of ander

R. Kappelaan en heer Van der Mast op weg naar kolonel Scharroo.

moment de rode lichtkogels toch nog gezien zouden worden, werd het afvuren op grotere schaal voortgezet. Nauwelijks had de uit oostelijke richting aanvliegende formatie haar aanval beëindigd, toen uit het zuidwesten opnieuw een ander bommenwerpersverband in zicht kwam. Onafgebroken werden ook nu rode lichtkogels zo snel mogelijk achter elkaar afgeschoten...”

Het 54^e Kampfgeschwader was begonnen het vonnis te voltrekken. Met Heinkel

bommenwerpers; er kwam geen Stuka aan te pas. De vliegers moesten hun bomtapijten in twee verschillende stroken leggen, die met de Nieuwe Maas als basis, een driehoek vormden. Hierdoor werd bereikt dat de geïsoleerde Duitse afdeling in het bankgebouw ten noorden van de Maasbruggen niet werd getroffen. Het resultaat was wel, dat het in niets meer leek op het door Schmidt gewenste tactische bombardement. Niet de verdedigers langs de rivier, maar het hart van de stad werd getroffen. Het was de burgerbevolking die in het inferno terecht kwam.

Vóór het Rotterdam bereikte, had het verband zich in tweeën gesplitst. Eén deel bleef onder bevel van de Kampfgeschwader-commandant, Oberst (=kolonel) Lackner. Het vloog rechtstreeks op de stad aan om de rechterzijde van de driehoek voor zijn rekening te nemen. Die liep vanaf het oostelijke stadsdeel Kralingen naar het centrum. Volgens moest de andere formatie vanuit het zuidwesten naderen en het linkerbeen van de driehoek bombarderen. Dat zou geschieden in een baan die ten westen van de Leuvehaven begon en waarvan de as de strook van Lackner ongeveer ter hoogte van het

station Delftse Poort (thans Centraal station) kruiste. Dit verband stond onder commando van Obersleutnant Höhne. Oberst Lackner zegt in zijn verslag te hebben geweten, dat er vanaf het Noordereiland rode seinpatronen zouden worden afgeschoten indien de bomaanval niet mocht doorgaan. Hij had ze echter niet gezien. Later verklaarde hij dat rook, o.a. van het brandende stoomschip 'Statendam' hiervan de oorzaak kon zijn. Inderdaad brandden bij de Holland-Amerikalijn twee grote schepen en enkele loodscomplexen. In het stadscentrum woedden al sinds enkele dagen omvangrijke branden aan de Boompjes en rond de Blaak. Al die rook en walm werd door de heersende westenwind in de richting van het bomeskader gedreven. Overigens hebben ook de Nederlanders in het oosten van Rotterdam de lichtkogels niet gezien.

Oberst Lackner had via de boordradio de mogelijkheid om contact op te nemen met de direct ná zijn aanval uit het zuidwesten komende formatie van Oberstleutnant Höhne. Daar zich geen onverwachte situaties voordeden en hij ook geen lichtkogels zag, bleef dit achterwege.

Het voortgezette afschieten van de lichtkogels had tenslotte toch nog enig resultaat, want Höhne - die door zijn aanvliegrichting minder last van de rook had - zag ze wèl. Het eskader draaide af, maar niet voordat de eerste toestellen hun bommenlast al hadden afgeworpen. Höhne heeft daarna, volgens tevoren verstrekte opdracht, tot tweemaal toe gelegenheidsdoelen in de Hoekse Waard aangevallen, waaronder de plaatsen Strijen en Strijensas²⁵. Volgens Duitse gegevens hadden in totaal 57 Heinkels (54 van Lackner en 3 van Höhne) 158 bommen van 250 kilo en 1150 van 50 kilo op de stad geworpen. Aangewakkerd door de wind, breidde de brand in Rotterdam zich met een angstwekkende snelheid uit. De brandweer stond vrijwel machteloos. Tot overmaat van ramp bleek ook nog een hoofdleiding van de ge-

meentewaterleiding te zijn getroffen. De Duitsers hebben naderhand enkele merkwuurige oorzaken opgesomd die moeten verklaren hoe het mogelijk was dat ondanks het maar gedeeltelijk uitgevoerde bombardement, zo'n groot deel van de binnenstad werd verwoest. Zo beweerde Albert Kesselring, destijds bevelhebber van de Duitse 2^e Luchtvloot, tijdens het proces in Neurenberg dat brandende olie uit een getroffen margarinefabriek zich had verspreid. De opperbevelhebber van de Duitse luchtmacht, Hermann Göring, vertelde een overeenkomstig verhaal. De bekende Duitse historicus Cajus Bekker heeft het over een Rotterdamse brandweer waarvan de kern zou hebben bestaan uit wagens van dezelfde soort als de schilder Jan van der Heyden in 1672 uitvond. Ook hij komt met het fantastische verhaal over vet en olie van de margarine-industrie²⁶. En wat te denken van de even onjuiste als schaamteloze opmerking die de eveneens bekende auteur Werner Haupt zich veroorloofde: 'Dat Rotterdam niet geheel in vuur en rook is ondergegaan, heeft het te danken aan het 1^e Duitse Politiebrandweer Regiment van Oberst Rumpf (...)' De Nederlandse brandweer, die geen enkele motorspuit bezit (!) faalt volledig.²⁷

De terreur

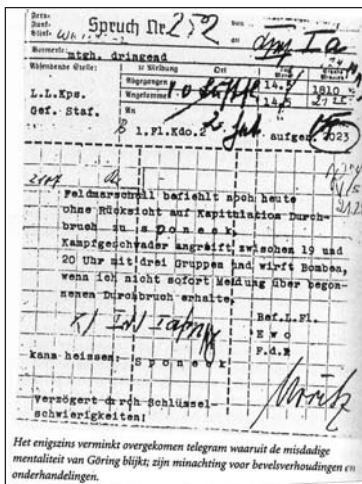
Tot nu toe zou men nog kunnen spreken van een door menselijke fouten en slordigheden veroorzaakte noodlottige samenloop van omstandigheden.

Om de eerder toegelichte redenen is het uitgesloten dat de Duitse bevelhebber van de grondstrijdkrachten te Rotterdam, tevoren op de hoogte is geweest van het bombardement zoals dat uiteindelijk werd uitgevoerd. Schmidt wilde slechts een beperkte, tactische bomaanval op de verdediging langs de Nieuwe Maas. Tot het laatste ogenblik heeft hij een Stuka-aanval verwacht, zoals uit zijn - toen geheime, op 14 mei gegeven bevelen duidelijk blijkt. Een verwoes-

ting van het centrum zou hem alleen maar in zijn voorgenomen opmars kunnen hinderen. Dit alles wil niet zeggen dat hij geen ernstige fouten heeft gemaakt. Ze zijn in het voorafgaande genoemd en in beschouwing genomen. Daarmee is de zaak echter enigszins afgedaan. Op een hoger, politiek niveau had zich tevoren heel wat afgespeeld.

Zoals we ons uit Hitlers 'Weisung Nr. 11' herinneren, was de Nederlandse tegenstand hem sterker gebleken dan hij had verwacht. Om 'zowel politieke- als militaire redenen' moest daar nu snel een eind aan komen. Het zwaartepunt van de beslissende aanval had hij zelfs aangegeven: in het zuiden van de Vesting Holland. Dat wil zeggen over de as Moerdijk-Rotterdam.

In overeenstemming met Hitlers wensen drongen de opperbevelhebber en de chef-staf van het leger (Von Brauchitsch en Halder) eveneens op spoed aan. Het werd overgenomen door de bevelhebbers van Legergroep-B (Von Bock) en het 18^e Leger (Von Küchler). Tot de uitvoerders behoorden in de eerste plaats de luchtmacht van maarschalk Göring. Het aanvankelijk door generaal Student ingediende en later door generaal Schmidt overgenomen verzoek, de aanval over de Nieuwe Maas door een luchtbombardement op de Nederlandse verdedigers te laten voorafgaan, ging bij de Duitse luchtmacht een eigen leven leiden. Sleutelfiguren in deze zaak waren Göring en de bevelhebber van de 2^e Luchtvloot, generaal Kesselring. Door hen werd besloten het bombardement uit te voeren op een door hen bepaalde wijze. In zijn in 1953 uitgegeven werk 'Soldat bis zum letzten Tag' schrijft Kesselring:

Telegram van Göring

“... Ik stel ook op deze plaats vast, dat tussen mij en Göring voor de start van het eskader, urenlang opgewonden telefonische discussies plaatsvonden over de vraag hoe en Of de aanval wel uitgevoerd moest worden”.²⁸

Het antwoord op de vraag 'hoe' gaf de uitvoering duidelijk te zien. De aanvankelijke toegewezen Stuka-groep kreeg een andere taak; alleen de Heinkels van het 54^e Kampfgeschwader voerden de actie uit en wel

in de twee, ons reeds bekende stroken. Daarmee werd het risico de kleine Duitse afdeling in het bankgebouw te treffen, nagenoeg uitgesloten. Maar daarmee werd óók de burgerbevolking en niet het militaire element langs de rivier het doelwit. Het had alle kenmerken van een terreurbombardement. Terreur sprak ook uit Von Küchlers beruchte telegram van 13 mei, waarin hij opdroeg de stad zo nodig met vernietiging te bedreigen en die ook uit te voeren.

Jacobsen probeert dat in zijn studie wat te verzachten door op te merken dat hier slechts sprake was van een poging om door 'intimidatie en druk' de strijd zonder verder bloedvergieten snel te beëindigen. Met andere woorden: het lag meer in het vlak van de psychologische oorlogvoering. Als dat juist is, zou Von Küchler dat beslist duidelijk hebben gemaakt. Zijn bevel was echter een aan een ondergeschikt Duits commando gerichte opdracht die niet voor andere uitleg vatbaar was en onvoorwaardelijk opgevolgd diende te worden.

Kesselring suggereert met zijn 'opgewonden telefonische discussies' dat hij - in tegenstelling tot Göring - geen voorstander van het bombardement is geweest. Het doet er verder weinig toe. Hij was het uiteindelijk met

de uitvoering eens en bleef ook in zijn genoemde boek volhouden dat de aanval 'tegen de verdedigers' was gericht en dat de bommen op het doel lagen. Om de verwoesting in de stad te verklaren komt ook hij met het fantasieverhaal over brandende, zich verspreidende olie en vetten. In zijn ijver zijn onschuld aan te tonen, maakt Kesselring nog een merkwaardige fout. Na de oorlog als getuige opgeroepen voor het Internationaal Militair Tribunaal te Neurenberg, verklaarde hij niets te hebben geweten van lopende capitulatieonderhandelingen. In zijn boek zegt hij dat eveneens, maar citeert even later zelf het verslag van Oberst Lackner, waarin deze duidelijk stelt dat zijn eskader kort vóór de start, van het luchtvlootcommando (van Kesselring!) de mededeling kreeg dat de overgave van Rotterdam was geëist. Kesselrings chef-staf, generaal Wilhelm Speidel, maakt dit zo mogelijk nog duidelijker:

*“Het eskader werd voor de start nog eenmaal op de hoogte gebracht dat capitulatieonderhandelingen waren begonnen, dat het daarom tot op het laatst toe over de radio bereikbaar moest zijn en dat bovendien bij het naderen van het doel op rode lichtkogels gelet moest worden, die het teken moesten zijn dat de stad Rotterdam niet moest worden aangevallen.”*²⁹

Göring noch Kesselring lieten de Duitse troepen in Rotterdam inlichten over de door hen bepaalde uitvoering van het bombardement. Maarschalk Görings minachting voor de onderhandelingen bleek uit het 'desondanks' van zijn te Neurenberg gesproken woorden:

*“Toen de eerste groep (bommenwerpers) arriveerde, waren voor zover ik weet de onderhandelingen voor de overgave aan de gang, maar nog niet tot een duidelijk einde gebracht. Desondanks werden rode lichtkogels omhoog gezonden.”*³⁰

Göring wilde zijn bombardement en vond in Kesselring zijn medewerker. Door een niets ontziend terreuraanval op de burgerbevolking kon hij het zo dringend gewenste einde van de strijd op radicale wijze, onder groot machtsvertoon en met de meeste spoed forceren. Mocht Rotterdam zich vóór die tijd overgeven dan was dat doel eveneens bereikt, maar hij wilde zijn oplossing onder geen beding door onderhandelingen laten vertragen. Zoals straks zal blijken, zou hij later nogmaals blijk geven van dit misdadig denken. Uitgaande van Görings mentaliteit zijn er in tal van na-oorlogse publicaties nog een aantal denkbare, extra verzwarende factoren opgesomd. Zo kon hij Schmidts telegram voor de afgelasting, al dan niet met medeweten van Kesselring, met opzet hebben achtergehouden. Het falen van de verbindingen kon verzonnen zijn. Hij kon geheime instructies hebben verstrekt, de lichtkogels te negeren. Naderhand zou men dan gemakkelijk kunnen zeggen, ze niet te hebben gezien (hoewel Höhne er wèl op reageerde). Voor deze en andere veronderstellingen ontbreekt echter elke vorm van bewijs. De wèl aan de hand van de documenten te staven zaken zijn overigens meer dan voldoende om Görings misdadige opzet aan te tonen.

Toch bleven Duitse auteurs, waarbij historici van naam, ook na de Tweede Wereldoorlog ontkennen dat het de bedoeling was geweest, door vernieling van Rotterdam de oorlog in Nederland te beslissen. Eerst in 1979 lezen we in het door het gezaghebbende Militärgeschichtlichen Forschungsamt uitgegeven werk: 'Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg':

'... Toen sterke tegenstand in Rotterdam de snelle bezetting van Nederland in gevaar bracht, beval Göring op de 14^e mei een geconcentreerde luchtaanval op deze stad, om een snellere capitulatie te bewerkstelligen. Volgens de aantekeningen van het hoofd van de afde-

ling operaties van de luchtmachtstaf, generaal Von Waldau, bleef slechts deze radicale oplossing over.”³¹.

Hiermee kunnen de discussies over de vraag of hier al dan niet sprake is geweest van een terreurmaatregel, als afgesloten worden beschouwd. Volledigheidshalve moet nog een Duitse tegenbeschuldiging worden vermeld, zoals die onder andere door professor Hans-Adolf Jacobsen werd verwoord. Die luidt, dat de Nederlanders medeverantwoordelijk voor het bombardement zijn geweest, omdat zij een 'vertragingstactiek' hadden gevolgd. Ze hadden geprobeerd tijd te winnen door te weigeren op een niet ondertekend ultimatum in te gaan en dit bezwaar pas op het laatste moment kenbaar te maken. Nog afgezien van de vraag of men inderdaad tijd-winst heeft beoogd, is het een volkomen legale zaak te trachten dit binnen de gestelde mogelijkheden te bereiken. Bovendien hebben de verdedigers het onbetwistbare recht een ultimatum zo laat mogelijk te beantwoorden. Het dient slechts in de door de vijand zelf gegeven bedenktijd te geschieden. Dat laatste is ook gebeurd.

Jacobsens verwijt is ondoordacht. Want wat had hij anders gewild? Natuurlijk een capitulatie vóór het einde van de eerste termijn, dus vóór half één. Het zou niets hebben uitgemaakt, want wat had generaal Schmidt in dat geval kunnen doen? De bomaanval afgelasten? Neen, want dat had hij - alsof er reeds was gecapituleerd(!) - alom 12 uur gedaan. Een herhaling zou overbodig zijn. Het zou ook nutteloos zijn geweest, want zo'n tweede telegram was dan nòg later aangekomen en volgens de Duitsers zelf was er geen radiocontact met de vliegtuigen mogelijk. Kortom, er zou precies hetzelfde zijn gebeurd. Rotterdam was ook dan gebombardeerd. Het maakt ook de discussie omtrent de Nederlandse reacties op het ultimatum slechts van academisch belang.

De gevolgen

Terwijl de bommen vielen, slaagde kapitein Backer er in om na een bange tocht de commandopost van kolonel Scharroo te bereiken. Het nieuwe, reeds door de vijand geschonden ultimatum had hij bij zich. Even later arriveerde burgemeester mr. P.J. Oud van Rotterdam, in gezelschap van wethouder J. Brautigam. Er volgden dramatische ogenblikken. Alle telefonische verbindingen met Den Haag waren door de lucht-aanval verbroken. Als commandant van Rotterdam stond Scharroo nu alléén voor de zwaarste beslissing van zijn leven. In het besef wat dit voor het gehele land kon betekenen, vormde die verantwoordelijkheid een bijna ondraaglijke last. De burgemeester en de wethouder drongen met klem aan op capitulatie. Er volgde een discussie, waaraan ook de aanwezige officieren deelnamen. Overste Wilson maakte er plotseling een eind aan door te zeggen: “Kolonel, ik ben hier als gemachtigde van de opperbevelhebber. Namens de opperbevelhebber vraag ik U welke beslissing U, afgesneden van Uw chefs, neemt.” Het antwoord kwam zacht en moeizaam: “capitulieren”. Kolonel Scharroo, die al die dagen door zijn rust en standvastigheid het respect van zijn mensen had afgedwongen, was een gebroken man. Hij hilde. Voor de enquêtecommissie zou hij na de oorlog verklaren:

“Verder beschikte ik over slechts weinig troepen; een enkele ongeoefende marinier - er waren 150 mariniers -; ik had 900 rekruten van de genie die pas veertien dagen onder de wapenen waren, de stakkerds. Zij hebben als leeuwen gevochten, vijf dagen lang (...) De oudere soldaten kunnen zeggen: ik heb mijn plicht gedaan. Maar voor die jongens vind ik het heel bar dat daar nooit enige aandacht aan is geschonken. Het waren kinderen van 19 jaar, die nog nooit gediend hadden. Ze konden nauwelijks een geweer vasthouden; zij hadden nooit geschoten, zelfs niet met lichte patronen en

hebben daar vijf dagen als leeuwen gevochten. Toen ik om hulp vroeg kreeg ik enkele uitgeputte bataljons infanterie, die aankwamen en moesten rusten en niets meer waard waren, de uitzonderingen niet te na gesproken (...) Met deze ongelukkige, slecht bewapende kinderen heb ik het nog vijf dagen volgehouden. Maar toen dacht ik, dit kan toch niet lang meer duren. Als ik niet capituleer, zal het toch een dezer dagen moeten gebeuren. Hulp krijg ik niet..."

Er werd op 14 mei een ordonnans-officier naar Den Haag gestuurd, waar generaal Winkelman het capitulatiebesluit van Scharroo goedkeurde. Voor het zover was arriveerde de kolonel - een halfuur voor de afloop van het tweede ultimatum - op het Noordereiland. Hij beet generaal Schmidt toe, het als een niet te verdedigen woordbreuk te zien dat de stad ruim 2? uur vóór het einde van het ultimatum was gebombardeerd. Voorts zei hij zich niet als overwonnen te beschouwen, maar tegen een dergelijk optreden machteloos te staan, temeer omdat er met de vernietiging van andere grote steden was bedreigd. Generaal Schmidt zat er duidelijk mee in en antwoorde: 'Ich verstehe Herr Oberst, dass Sie bitter sind'. Hij voegde er aan toe, het bombardement te betreuren, zei dat hij het er persoonlijk niet mee eens was en dat hij alle moeite had gedaan het te voorkomen. Er werd daarna onder meer afgesproken dat er om 19.00 uur een bespreking zou plaatsvinden om de details van de overgave te bespreken.

De Duitse opmars over de brug begon eerder dan was afgesproken. Nog tijdens het bombardement had generaal Schmidt weer een telegram verzonden. Ditmaal aan de commandant van het 18e Leger, die wèl over de radio bereikbaar was. Hij meldde daarin dat de bommen tijdens de onderhandelingen waren gevallen en dat hij dit niet meer had kunnen voorkomen. Later bedacht hij plot-

seling dat er wel eens een voortzetting, een tweede bombardement kon volgen. Dat betekende dat de binnenrukkende Duitse troepen getroffen konden worden! De ervaring had hem zojuist geleerd dat hij op de radioverbindingen allerminst kon vertrouwen. Zijn eerste afgelasting had immers ook geen effect gehad. Hoewel laat, liet hij ogenschijnlijk en ongecodeerd een bericht zenden met de onjuiste, maar begrijpelijke tekst: 'Noordelijk deel van Rotterdam bezet; geen bommen werpen.' Schmidt heeft daarmee niet alleen zijn troepen, maar ook de stad voor een tweede ramp behoed. Want wat was er gebeurd?

Er is reeds opgemerkt dat maarschalk Göring zijn bombardement niet door capitulatie-onderhandelingen wilde laten vertragen. Nu toch een deel van de bommenwerpers was teruggekeerd zonder bommen op de havenstad te hebben geworpen, reageerde bij woedend. Hij gaf Kesselring bevel het bombardement te herhalen. Deze laatste liet daarop het volgende telegram verzenden, waarbij hij duidelijk liet uitkomen dat de opdracht niet van hem, maar van Göring kwam:

"Veldmaarschalk beveelt om nog heden, zonder rekening te houden met capitulatie, doorbraak naar Von Sponeck. Gevechtsseskader valt tussen 19 en 20 uur met drie groepen aan en werpt bommen, indien ik niet onmiddellijk bericht over begonnen doorbraak krijg"

Het was een waarlijk demonisch bevel. Het scheen wel of generaal Schmidt het had voorvoeld. Zijn telegram kwam ditmaal op tijd dóór en de reeds vertrokken bommenwerpers konden worden teruggeroepen.

De bespreking over de details van de overgave vond in kolonel Scharroo's commandopost plaats. Deze lag in Blijdorp, in het noordwestelijk deel van de stad. Student trad namens generaal Schmidt op. Scharroo

was niet aanwezig. Hij wenste na de Duitse woordbreuk niet meer met Student te spreken en liet zich door kapitein Backer vertegenwoordigen. Tijdens de bespreking klonken plotseling gewerschoten. Later bleken die door een SS-eenheid gelost te zijn op een nog bewapende, maar geen verzet plegende Nederlandse compagnie. De schoten veroorzaakten paniek bij een voor de commandopost rustend Duits bataljon, dat meende door de Nederlanders te worden overvallen. Student herkende het geluid van Duitse wapens, onderbrak het gesprek en liep naar een raam om een einde aan de schietpartij te maken. Enkele seconden later werd hij door een kogel in het hoofd getroffen en stortte zwaar gewond neer. De vijand - die de schuld niet bij zichzelf zocht maakte aanstalten om de aanwezige Nederlandse officieren met enkele onderofficieren en burgers te executeren. Dank zij het ingrijpen van Von Choltitz kon dit worden voorkomen en kwamen de gemoederen weer tot bedaren.

De Waalhaven

Na de val van Rotterdam was de toestand voor de Nederlandse defensie uiterst hache-

Conclusies

Op grond van de huidige kennis met betrekking tot het bombardement van Rotterdam, kan thans het volgende worden vastgesteld.

1. De aanval had uitsluitend tot doel, de strijd in Nederland onmiddellijk te beëindigen.
2. De aanval vormde en daad van terreur, daar ze niet op een tactisch doel (het Maasfront), doch op de burgerbevolking was gericht.
3. De verantwoordelijkheid voor dit misdrijf ligt niet bij de Duitse bevelhebber te Rotterdam, doch treft het opperbevel van de Luftwaffe, met name haar opperbevelhebber, Generalfeldmarschall Hermann Göring.
4. Ook bij een capitulatie vóór het verstrijken van het eerste ultimatum, zou de stad hetzelfde lot hebben ondergaan.

lijk geworden. Toch gaf dit aanvankelijk nog geen aanleiding de strijd te staken. Er werd al weer aan nieuwe weerstandslijnen gedacht. Een reeds om Den Haag en Delft gevormd pantserafweerfront zou wellicht door een verbinding met de nog ongeschonden Nieuwe

Hollandse Waterlinie een nieuw, gesloten front kunnen vormen. Maar inmiddels was er voor Utrecht ook een parlementair verschenen. Met een ultimatum in gesloten envelop. Hij werd echter zonder aanhoren teruggestuurd met de mededeling dat onder geen voorwaarde zou worden onderhandeld en het vuur op de Duitsers zou worden geopend. Pamfletten boven de stad uitgestrooid toonden echter duidelijk wat de vijand van plan was. Indien de weerstand niet eindigde, zou ook Utrecht het lot van Rotterdam gaan delen. Tegen deze terreur konden wij niets meer stellen. Bombardementen op andere grote steden zouden ongestoord kunnen plaatsvinden en een waar bloedbad onder de burgerbevolking aanrichten. Buitenlandse hulp bleef weg. Generaal Winkelman capituleerde. De voorwaarden van de overgave werden op 15 mei te Rijsoord getekend.

NOTEN

- 1 Hans-Adolf Jacobsen: Wehrwissenschaftliche Rundschau; mei 1958 pags 257-264.
- 2 H.C. Bajetto: Militaire Spectator; jan.1959, pags 31-35.
- 3 J.J.C.P. Wilson: Militaire Spectator; mrt 1959, pags 87-92.
- 4 L.J. Hartog: En morgen de hele wereld: de slag om West-Europa 1940; Weesp 1985, pag 38.
- 5 H. Langmann: Die Luftlandung des verst. IR 16 südwestl. Rotterdam am 10 Mai 1940 und seine Kämpfe in Raum Rotterdam-Dordrecht bis zum 14-5-40. Studie, Visbeck 1955.
- 6 Dietrich von Choltitz: Soldat unter Soldaten. Konstanz 1951, pag 66.
- 7 Hermann Götzel: Generaioberst Kurt Student und seine Fallschirmjäger : die Erinnerungen des Generaloberst Kurt Student. Friedberg 1980, pags 146-147.
- 8 H.J. Rieckhoff: Trumpf oder Bluff?; Genève 1945, pag 152.
- 9 'Absichten der Luftflotte 2 für den 14.5.1940'.
- 10 Vermeld in de 'Abendmeldung der Luftflotte 2 vom 14.5.40, aufgenommen 20.45 Uhr' en in de 'Tätigkeitsberichte' van het 39e Legerkorps van 14 mei 1940.
- 11 'Befehl für den Angriff und die Einnahme von Rotterdam am 14.5.40', om 10.20 uur (Ned. tijd) gevolgd door Zusätze zum Korps-Befehl am 14.5.40'.
- 12 De Gids; apr.1961 .
- 13 M.W. Mouton: Militair-Rechtelijk Tijdschrift; apr.1961, pags 239-240.
- 14 Verslag Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945 (ECR), Deel 1c, pag 644 en Deel 2c, pag 650. Zeer merkwaardig is dat Herman Amersfoort in het door velen omstreden werk "Mei 1940-de strijd op Nederlands grondgebied", deze beëdigde verklaringen als 'geen behoorlijk bewijs' kwalificeert.
- 15 L.J. Hartog: De Gids; apr.1961, pags 216-219.
- 16 ECR, Deel 2c, pag 103.
- 17 ECR, Deel 2c, pags 468-469.
- 18 Hermann Götzel: als noot 7, pag 151.
- 19 Zie 'Tagesmeldung Generalkommando XXXIX A.K., Abt.Ia' van 14 mei 1940. Voorts verklaringen van Schmidt, Student, Speidel, Lackner, Von Choltitz en Höhne en het door brand beschadigde, bewaard gebleven telegram, waarin nog leesbaar: 'Angriff... läuft plan... wenn nicht durch... roten Leuchtkugeln... abgedreht werden.' (Spruch Nr.23; Kriegtagebuch 18e Leger)
- 20 Dietrich von Choltitz: als noot 6, pag 68.
- 21 Albert Kesselring: 'Soldat bis zum letzten Tag'; Bonn 1953; pags 74-75.
- 22 Een 'Stern' omvatte een hoofdstation met één zender en evenveel ontvangers als er bijstations waren. Het hoofdstation zond uit op een bepaalde frequentie, waarbij het bericht door de ontvangers van alle bijstations gelijktijdig werd opgevangen. Voorts had elk bijstation één zender met een eigen frequentie, om berichten naar de voor hem gereserveerde ontvanger bij het hoofdstation te kunnen sturen. Hierdoor was gelijktijdig zenden en ontvangen (duplexverkeer) mogelijk.
- 23 Aangesloten dienden te worden: de vredeslokatie van het luchtlandingskorps en de staf van de 2e Luchtvloot in Duitsland, de gevechtsstaf van het luchtlandingskorps (Rijsoord), de staf van het 3^e Bataljon van het 1^e Regiment Valschermjagers (Waalhaven), de staf van het 1^e Regiment Valschermjagers (Eiland van Dordrecht) en voorts bij Den Haag de staven van de 22e Luchtlandingsdivisie en het 1e Bataljon van het 2^e Regiment Valschermjagers.
- 24 Hermann Götzel: als noot 7, pag 150-151.
- 25 A.P. de Jong: Vlucht door de tijd: 75 jaar Nederlandse Luchtmacht, Houten 1988, pag 96. Voorts: dr.Heinrich Weisz: Luftkrieg in Holland, Mai 1940. Offenbach 1985.
- 26 Cajus Bekker: Angriffshöhe 4000,8.Auflage: die deutsche Luftwaffe im Zweiten Weltkrieg; München 1974, pag 110.
- 27 Werner Haupt: Sieg ohne Lorbeer: der Westfeldzug 1940. Preetz-Holstein (1965) 93. 28. Albert Kesselring: als noot 21, pag 74.

²⁹ Wilhelm Speidel: Der Westfeldzug 1939/1940, Teil 3, Bd.1. Karlsruhe 1958, pag 114.

³⁰ Militair-Rechtelijk Tijdschrift, apr.1961, pags 234-235.

³¹ Klaus A. Maier, Horst Rohde, Bern Stegemann en Hans Umbreit: Die Errichtung der Hegemonie auf dem europäischen Kontinent: Bd.2 van 'Das deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Stuttgart 1979, pag 340.

Voor u gelezen door Theo Postma

BUITENGAATS MET EEN ENGELANDVAARDER DE WERELD IN

door Pieter Hans Hoets

Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2006.

ISBN 90-5911-163-X; paperback; 302 pagina's;

geïllustreerd zw/w; prijs: €19,95

De Haagse Hans Hoets, student rechten in Leiden, ontsnapt in 1943 aan boord van het Nederlandse vrachtschip de Eem naar Zweden waar hij gaat werken voor Bureau Inlichtingen op het Nederlandse consulaat in Stockholm. Gaat naar Engeland om zich voor te bereiden op een functie in de Oost maar belandt bij de staf van generaal Eisenhower. Na de oorlog voltooit Hoets zijn rechtenstudie in Nederland, krijgt een beurs voor Yale, haalt ook zijn Amerikaanse advocatendiploma en maakt uiteindelijk carrière bij de Coca-Cola Company.

In het laatste deel geeft deze, in zijn hart Hollands gebleven, Amerikaan een analyse van het Englandspiel en, via een kort geschiedenislesje over Amerika, zijn kijk op de hedendaagse wereldpolitiek en de plaats van de Verenigde Staten daarin.

Dit alles wordt snel en meeslepend verteld. Het hele boek laat zich lezen als een spannend jongensboek.

De presentatie van het boek met de uitgever, P.Pierik, en de auteur, H.Hoets, in Nieuwspoor, Den Haag, op 27 april 2006.

HET VERLIES VAN JAVA EEN KWESTIE VAN AIRPOWER

door Dr. P.C. Boer

Uitgegeven door De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 2006;
480 pagina's; geïllustreerd; ISBN 90 6707 599 X; € 29,50

Veel is er gepubliceerd over de val van Nederlands-Indië en over de val van Java in het bijzonder. De meeste literatuur belicht de gevechtshandelingen die hiermee samenhangen vanuit één krijgsmachtdeel.

Ook heeft de mening postgevat dat - na de val van Singapore - alleen nog maar de slag in de Javazee heeft plaatsgevonden..

Het boek van Boer geeft weer dat er in totaal vier belangrijke acties hebben plaatsgevonden. Allereerst was dat de strijd om het luchtoverwicht boven West-Java van 18 t/m 27 februari 1942, zowel defensief (de inzet van de jagers) als offensief (de inzet van de bommenwerpers). Vervolgens werd een vlooteneheid ingezet om de Japanse landingsvloot te vernietigen (Javazee, 27/28 februari 1942).

Deze grote geallieerde operatie mislukte en er vonden diverse landingen plaats op de Javaanse kust. De Japanners legden hun zwaartepunt in het westen en er werden nog twee slagen uitgevochten om respectievelijk het bezit van de belangrijke vliegbasis Kalidjati (28 februari t/m 3 maart 1942) en het bezit van de Tjiater-pas (5 t/m 7 maart 1942). Deze pas gaf toegang tot de Bandoengse hoogvlakte, een gebied waarop zich de grootste concentratie van geallieerde hoofdkwartieren en militaire installaties bevond. Zoals bekend werd ook deze laatste slag verloren, hetgeen onvermijdelijk de capitulatie tot gevolg had.

Het meest bijzondere aspect van het boek is dat de auteur bij al deze acties aantoont welke rol het luchtwapen (Airpower) speelde in samenhang met andere krijgsmachtdelen (Joint-optreden). Daarnaast geeft hij aan hoe 'combined' (optreden met geallieerde krijgsmacht-eenheden) deze gevechtsacties waren. Met opzet worden deze moderne termen gehanteerd, zodat 'lessons learned' toegepast kunnen worden ten aanzien van ons hedendaags 'joint-' en 'combined' optreden. Hoe cruciaal het bevechten van het luchtoverwicht was blijkt uit het feit dat de Japanners afzagen van het uitvoeren van landingen indien ze geen luchtoverwicht hadden. Het begrip 'Airpower' loopt dan ook als een rode draad door alle hoofdstukken.

Het is een bijzonder lezenswaardig boek geworden met veel oog voor detail. Het boek verdient ruim aandacht bij ons Mars-publiek en ver daarbuiten.

MOUWEMBLEMEN NEDERLANDS-INDIË 1945-1950

Tekst uitgesproken door Bob Cats, oudsergeant-ovw Indië 1946-50, bij de opening van de wisselexpositie over Indië-emblemen van Wim Bak in het museum Het Schildershuis te Driebergen op 28 maart 2006.

Vóór de WOII werd door het Nederlandse leger geen mouwemblemen voor indeling gedragen. Dit in tegenstelling tot het Britse, Canadese en Amerikaanse leger. De eerste na-oorlogse Lichte Infanteriebataljons ontwierpen emblemen doch mochten van de Minister van Oorlog niet gedragen worden. Toen ze via Engeland en Malakka naar Indië vertrokken, werden toch emblemen ontworpen en gedragen (1-8 RI de Haantjes enz) zodra ze uit het zicht van het Ministerie waren.

De Stoottroepen-bataljons droegen vanaf Malakka het Stoottroepen mouwembleem bestaande uit zwarte pat met dolk en hertengewei. Ook sommige andere bataljons droegen, nadat ze Malakka achter zich hadden gelaten, een eigen mouwembleem. In het voorjaar 1946 landden KNIL- en OVW-troepen op Java. Ook in deze beginperiode gingen sommige eenheden eigen ontworpen emblemen dragen (Andjing NICA). Het was een mengelmoes, sommige bataljons wel, sommige niet.

Generaal Spoor voerde met rondschrijven van 18 april 1946 in dat alle onderdelen emblemen moesten ontwerpen en het gekozen ontwerp ter goedkeuring naar het Kabinet Legercommandant sturen. Emblemen werden dan officieel door de Legercommandant ingesteld. De ontwerper werd beloond met f 50,-. Zo ontstonden ongeveer 200 emblemen voor divisies, brigades, bataljons, territoriale eenheden, hoofdkwartieren en diensten. Deze mouwemblemen werden op UITGAANSuniform gedragen en waren zeer geliefd bij de eenheden (Bijv Gadjah Merah, Andjing Nica, Gronings Bat, Limburgs Bat. enz. enz).

Emblemen waren eerst van stof (zelf op de mouw naaien), ze sleten snel en werden daarna met een veiligsspeld op een harde ondergrond bevestigd. Later werden ze van metaal gemaakt, waarop de afbeelding zeer fraai werd uitgevoerd. Er bestond ook een klein-model, voor na demob op het revers van de burgerjas. Terug in Nederland werden de emblemen bewaard samen met andere Indië-soevenirs. Er kwamen verzamelingen en exposities in Legermuseum en Bronbeek maar ook particulieren gingen verzamelen. Eén van hen is Wim Bak uit Purmerend. Hij heeft zijn collectie als wisselexpositie tot december 2006 in dit museum tentoongesteld, verluchtigd met documenten en boeken.

Als opa met zijn kleinkind(eren) de collectie van Wim Bak bezoekt kan hij ze laten zien onder welk mouwschild, hij gedurende 1946-1950 in Indië diende.

OVW-bataljons van het Regiment Stoottroepen. Zwaard en hertengewei staan symbool voor aanvallen en verdedigen.

4^e bat 2^e RI, een kop van een gems. Generose Et Militante Servire (moedig en strijdv aardig dienen).

1^e bat 1^e RI, een ramskop. Het Drentse bataljon gaf daarmee de streek aan van waar het afkomstig was.

DE MARINIER EN ZIJN UNIFORM GESCHIEDENIS VAN KLEDING EN TENUES BIJ HET KORPS MARINIERS

door Jan Willem van Borselen en Karel Nicolas

Uitgever Mariniersmuseum der Koninklijke Marine, Rotterdam, 2006,
256 pagina's op A4-formaat, geïll.

ISBN-10: 90-802825-4-5; prijs € 27,95 *)

Het bij de leden van Mars et Historia zeer bekende Mariniersmuseum heeft een originele manier bedacht om aandacht te kunnen schenken aan zijn collectie, namelijk het uitgeven van een serie boeken over 'de marinier en zijn ...', waardoor steeds een bepaald facet van de Korps-geschiedenis en daarmee van de museumcollectie belicht kan worden. Van die serie is recent het eerste deel, over het mariniersuniform, verschenen. De schrijvers van dit deel zijn bij de leden van Mars et Historia beiden bekend als boeiende sprekers. Uit het volgende zal blijken, dat zij ook boeiende auteurs zijn. Het is overigens de bedoeling, dat volgende delen om de twee jaar verschijnen.

Dit prachtig uitgevoerde boek begint met een Vooraf en een Inleiding, die beide in algemene zin iets vertellen over (het ontstaan van) militaire uniformen als aanzet tot de volgende hoofdstukken, die specifiek handelen over de mariniersuniformen gedurende de ongeveer 340 jaar van het bestaan van het Korps Mariniers. Deze periode is door de auteurs verdeeld in acht tijdvakken die in even zo vele hoofdstukken behandeld worden. Het begin van die tijdvakken is bepaald door een historische periode of gebeurtenis (zoals de Franse tijd en de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden) of een introductie of belangrijke ver-

andering van het uniform (zoals de invoering van op taken afgestemde tenues of van een tropenuniform). De auteurs hebben een grote prestatie geleverd door in welbeschouwd zo'n 100 pagina's tekst gedocumenteerd, compact en toch vol interessante wetenswaardigheden en prettig leesbaar 340 jaar mariniersuniformen te beschrijven.

Het boek bevat meer dan 200 illustraties, waarvan er vele door het formaat A4 groot konden worden afgedrukt. Naast de foto's, waarbij sommige niet zo vaak eerder getoond, zijn er bekende en minder bekende schilderijen, aquarellen, litho's en tekeningen gereproduceerd. Door het formaat was het mogelijk om details, waarin uniformen voorkomen, zo groot af te drukken, dat bijzonderheden des te meer opvallen. Op één uitzondering na zijn de afgebeelde aquarellen, enz. zo'n 50 jaar tot vier eeuwen oud. Die uitzondering betreft de vijf kleine en drie grote aquarellen van Peter J. de Haas uit 2004, die de lezer (dus) voor het eerst ziet.

Het is duidelijk, dat de leden van Mars et Historia, die vooral geïnteresseerd zijn in uniformen, emblemen, rangonderscheidingstekens, e.d. dit boek zouden moeten aanschaffen. Ook voor de andere leden van M&H geeft dit mooi uitgevoerde boekwerk door de context,

waarin de uniformen beschreven worden, een interessante aanvulling op hun kennis van de militaire historie en is het door de vele, prachtige illustraties ook nog een aanwinst voor de boekenkast. Bovendien ontvangen de leden van M&H bij aanschaf een korting van zowat 20%!

*)

1. Kopen en afhalen bij Mariniersmuseum: normale prijs ? 27,95, leden M&H op vertoon lidmaatschapsbewijs € 22,95.
2. Bestellen per giro door overmaken op postrekening 3825316 van Stichting Historische Verzameling Korps Mariniers te Rotterdam: normale prijs € 33,00 (incl. verzendkosten; onder vermelding: boek Marinier en zijn uniform), leden M&H ? 28,00 (incl. verzendkosten; onder vermelding: boek Marinier en zijn uniform/lid M&H).
3. De boekhandel, als het boek daar gekocht wordt, bestelt het boek bij het Mariniersmuseum.

Voor u gelezen door Theo Postma

IK DENK ALTIJD AAN JOU PRENTBRIEFKAARTEN TUSSEN FRONT EN THUISFRONT, 1914-1918

door Hans van Lith

Uitgeverij Aprilis; ISBN 90 5994 102 0; prijs € 19,95

gebonden uitgave; formaat 22 x 22 cm;

216 pagina's; 264 illustraties in fullcolour

Dat verzamelaars ook iets over hun hobby kunnen vertellen bewijst Hans van Lith met dit boek. Prentbriefkaarten waren HET communicatiemiddel met het thuisfront van toen. Het schrijven van brieven werd vrijwel alleen door officieren gedaan, volgens de schrijver.

Van Lith begint zijn boek met een verhaal voor WOI-kenners over het ontstaan van briefkaarten uit die oorlog en de diverse categorieën: kaarten met beelden van de oorlog of van de (Nederlandse) vluchtelingen / geïnterneerdenkampen, nationalistische en krijgshaf-tige kaarten van leiders of soldaten en ook spotprenten of sentimentele en romantische kaarten ontbraken niet.

Daarna wordt voor de vele prentbriefverzamelaars een kort overzicht van WOI gegeven, waarbij de kaarjes op het schutblad zeer verhelderend werken.

Van Lith heeft voor het tonen van zijn verzameling niet gekozen voor een droge opsomming of voor "De Geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog in oude ansichten" maar heeft een aangename mengeling weten te vinden tussen chronologie, geografie en categorie. En dan komt zijn sterkste punt naar voren. Bij iedere kaart weet hij een interessant verhaal te vertellen, waarbij de mens steeds op de voorgrond staat.

De uitgeverij verdient het compliment dat het ook nog een mooi boek is geworden. Dat de prijs van dit gebonden boek, in "full color", nog onder 20 euro is gebleven betekent nog een extra stimulans het aan te schaffen!

DE LOGISTIEKE REVOLUTIE

"I should like you always to bear in mind when you study military history or military events the importance of [logistics], because it is where most critics and many generals go wrong." ¹

In deze bijdrage presenteer ik een verklaring hoe de uitvinding van (belegerings)geschut, de ontwikkeling van handvuurwapens en de enorme groei van de 17^e eeuwse legers met elkaar zijn verbonden en de logica achter de ontwikkeling van de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne 'Revolutions in Military Affairs' (RMA's) die uiteindelijk leidden tot de 'Military Revolution' van de 17e eeuw.²

Ik betoog hieronder dat de drie belangrijkste RMA's ieder voor zich de machthebbers van hun tijd voor een probleem stelden: meegaan in de ontwikkeling of niet. Praktisch was er sprake van prisoners dilemma's³ die eigenlijk maar tot één resultaat konden leiden: meegaan. Daarnaast betoog ik dat het verband tussen de drie RMA's een logistiek verband is. Op grond daarvan verklaar ik ook de tegengestelde ontwikkeling in Japan.

Dit essay is als volgt opgebouwd. Ik introduceer eerst summier de kern van het vraagstuk en de meest gangbare gedachten daarover. Daarbij komen uiteraard ook de tekortkomingen daarvan aan de orde.

Vervolgens bespreek ik de eerste twee van de *prisoners dilemma's* die de verspreiding van vroege vuurwapentechniek en buskruitproductie verklaren. Daarna ga ik dieper in op de buskruitlogistiek. Deze ontwikkelt zich met de eerste twee RMA's en vormt de basis voor de derde RMA. Deze bracht het derde *prisoners dilemma* met zich mee. Na dit derde dilemma te hebben besproken, besluit ik met de toepassing van mijn logistieke visie op de ontwikkelingen in Japan.

De militaire revoluties

De meeste deskundigen zijn het erover eens dat tenminste drie RMA's plaatsvonden in de periode van de late middeleeuwen tot in de vroegmoderne tijd. Dit waren (1) de introductie van zware (belegerings)artillerie en de ontwikkeling van vestingbouw; (2) de introductie van handvuurwapens met daaropvolgend de tactische innovaties van prins Maurits en de Zweedse koning Gustaaf Adolf; (3) de enorme groei van de legers in de zeventiende eeuw. Daarnaast wordt meestal ook de verschuiving van dominantie op het slagveld van zware cavalerie naar infanterie in de late middeleeuwen als RMA gezien, net als het tactische overwicht van de Engelse longbow.⁴ In deze periode ont-

stonden mede door de eerstgenoemde drie RMA's uiteindelijk soevereine staten met regeringen en goedgeorganiseerde bureaucratieën en staande legers die elkaar in stand hielden.⁵ Immers, een krijgsmacht moet betaald worden, waarvoor belastinginning nodig is. Dat vereist een soort belastingdienst en administratie, waarvan het gezag moet worden gehandhaafd en zonodig afgedwongen door een effectieve krijgsmacht. Die is echter alleen tegen hoge(re) kosten te handhaven. Daarvoor is weer een sterkere bureaucratie nodig is, waarvoor meer belastinginning nodig is om die te kunnen bekostigen enzovoort.

De ontdekking van het buskruit, de ontwikkeling van artillerie, van haakbussen, lont-

slot-, radslot- en vuursteenslotmusketten en hun verspreiding door Europa worden gewoonlijk als een gegeven beschouwd. Om het waarom en hoe te verklaren van deze militaire revoluties, zijn verschillende pogingen gedaan. Het vervangen van de boog door een aanmerkelijk minder effectief wapen wordt doorgaans verklaard met het onloochenbare feit dat schutters in enkele weken zijn op te leiden terwijl de opleiding tot boogschutter een langdurige training vergt. Het argument gaat echter mank, omdat hetzelfde geldt voor de kruisboog die overigens ook technisch niet minder gecompliceerd was dan de vroege haakbussen en lontslotmusketten. Het duurde lang voordat het penetratievermogen van de vroege handvuurwapens dat van de (kruis)boog en de longbow overtrof. In feite moesten technisch hoogontwikkeld wapens concurreren met primitieve, inefficiënte, lastig te hanteren en ook voor de gebruikers levensgevaarlijke experimentele tuigen die amper waren uitgevonden. Niettemin vonden de vroege vuurwapens vrij snel een plaats naast het bestaande wapentuig om dat vervolgens te verdringen.⁶ Dat gebeurde nog terwijl niemand het toekomstig succes ervan kon voorzien. Weliswaar was de nieuwe artillerie succesvol totdat de nieuwe vestingbouwmethoden ertegen waren opgewassen, maar het toekomstige succes van de handvuurwapens was daar niet van af te leiden.

Het gebrek aan sluitende verklaring daarvoor gaf aanleiding tot vergezochte en zeer speculatieve verklaringen als: "*Sexual symbolism presumably attached itself to guns from the beginning, and perhaps goes far to explain European artisans' and rulers' irrational investment in early firearms.*"⁷ Deze zeer klassieke Freudiaanse verklaring verwaarloost echter de nog klassieker Freudiaanse mannelijkheidsymboliek van pijlen, bouten, speren, zwaarden, dolken en andere doorborende wapens. Wapens bovendien, waar-

bij de vroege vuurwapens in potentie maar flets bij afstaken. De daarbij behorende ontwikkeling van op vuurwapens gebaseerde infanterietactiek is geen bijzonder probleem: de Japanners ontwikkelden het al voor Prins Maurits.⁸ Tactische ontwikkelingen volgen altijd wanneer de omstandigheden daartoe dwingen.

Wel een probleem is de groei van de legeromvang. Doorgaans is de verklaring dat dit het gevolg was van de ontwikkeling van het staatsapparaat, groei en centralisatie van regeringen, van belastinginning en de ontwikkeling van een geldeconomie. Die verklaring stelt verder dat de kosten van de oorlog de noodzaak van een versterking van dat staatsapparaat verder versterkte. Dit mogen prima en valide verklaringen zijn, maar deze ontwikkeling is ook voorstelbaar zonder vuurwapens. En dan: de groei van het staatsapparaat, de groei van belastingheffing en groei van de krijgsmachten zijn elkaar versterkende factoren. Onduidelijk is en blijft waar en hoe deze vicieuze cirkel is begonnen. Er is geen kennelijk en logisch verband gelegd tussen de introductie van vuurwapens en de groei van de legers.

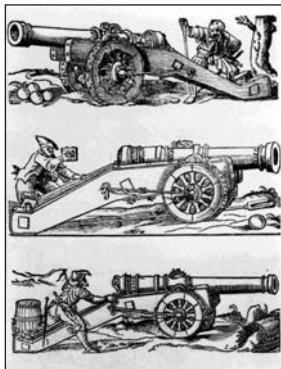
En er is een andere anomalie die moet worden verklaard. Als de ontwikkelingsgang van het vuurwapen en alles wat daaruit voortvloeit zo onvermijdelijk was als in Europa het geval bleek, hoe kon Japan dan aan die onvermijdelijkheid ontkomen? De Japanners introduceerden vuurwapens en ontwikkelden de bijbehorende tactiek en de groei van hun legers sneller dan de Europeanen. Niettemin slaagde Japan erin de te-gengestelde route af te leggen en terug te keren naar een kleine militaire kaste, gebaseerd op zwaard en pijl en boog. Waarom kon en deed Japan dat wel en Europa niet?

Geen van de voorhanden verklaringen bevredigt geheel. Het hoe en waarom van deze RMA's is nog steeds een kernvraag in het debat. Naar mijn mening moet er een betere,

wetenschappelijk elegantere verklaring zijn die zowel de Europese als de Japanse ontwikkeling omvat. In dit essay probeer ik die verklaring te geven. De keus om in een vroeg stadium te investeren in vuurwapens, hun introductie en gebruik moet een rationele keuze zijn geweest, eerder een strategische (en dus logistieke) dan een tactische keuze. De logistieke voordelen verbonden aan buskruit moeten de sleutel zijn tot de verklaring van de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne RMA's.

Het eerste Prisoners Dilemma

Het doet er niet bijster toe wie het buskruit uitvond of waar of wanneer. Noch is het echt van belang wie op het idee kwam het als drijfmiddel te gebruiken voor projectielen. Dat had overal kunnen gebeuren in hetzij China, hetzij Europa. Wel van belang is dat

Antiek geschut (NIMH)

in Europa een 'educatieve infrastructuur' bestond waardoor kennis zich snel kon verspreiden en gedeeld werd tussen hoven, kloosters, universiteiten, gilden en de geleerden van die tijd.⁹ Daardoor was het vrijwel onmogelijk een procédé of een uit-

vinding geheim te houden of er lang een monopolie op te hebben.

Toen de eerste belegeringsartillerie verscheen (en de kennis ervan beschikbaar kwam) en effectief bleek tegen kasteelmuren, werden de heersers van die tijd geconfronteerd met wat eeuwen later bekend zou worden als het 'prisoners dilemma'. In het kort: Kan een vorst zich veroorloven geen belegeringsartillerie te hebben, terwijl alle anderen dat wel hebben? Neen, is het ant-

woord, tenminste niet zonder zichzelf in een kwetsbare positie te brengen. Daarmee was de verspreiding van het nieuwe wapen bezegeld en begon ook ontwikkeling van defensieve maatregelen. Die leidden uiteindelijk tot de nieuwe vestingbouw en het "*trace italienne*". Smeedtechnieken en later giettechniek voor kanonslopen waren bekend in heel Europa. Iedereen die rijk genoeg was kon belegeringsgeschut kopen of tenminste het geld lenen om dat te doen. Uiteraard beperkten de kosten ervan het bezit tot de 'happy few' en de kosten voor het (te velde) operationeel houden ervan droegen daar ook toe bij. Maar dat gold uiteraard ook al voor de al lang bestaande en beproefde belegeringswerktuigen die tenminste even arbeids- en kostenintensief waren in dat opzicht. Tot zover zijn er geen duidelijke logistieke voordelen aanwijsbaar die het bezit van buskruitgeschut rechtvaardigen. Maar het genoemde operationele, tactische succes en het daaruit voortvloeiende 'prisoners dilemma' zijn een kennelijk afdoende verklaring voor de rappe verspreiding van het belegeringsgeschut.

Echter, om dit geschut operationeel te hebben en houden zijn er kogels nodig en - uiteraard - buskruit. En waar kanonnen verschenen, verscheen ook de buskruitproductie.

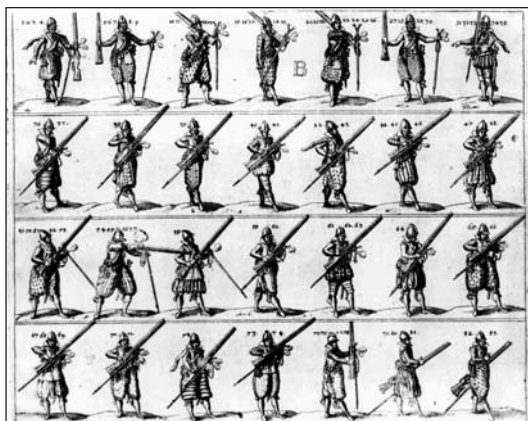
Het vroegste buskruit was een ruw mengsel van houtskool, salpeter en zwavel. Het had belangrijke nadelen, waaronder vooral de gevoeligheid voor vocht en de instabiliteit van het mengsel. Daardoor konden de componenten zich scheiden bijvoorbeeld tijdens het transport en dat veroorzaakte weer onregelmatige verbranding. Dat betekende dat er een min of meer regelmatige aanvoer nodig was van 'goed' buskruit om de oorlogsvoorraad op peil te houden en ook oefening mogelijk te maken. Het 'korrelen' van kruit, uitgevonden in het midden van de 15^e eeuw, verbeterde de kwaliteit van het buskruit in die opzichten aanmerkelijk. Al of niet gekorrelt, bij een gestage (over)productie van

buskruit, wordt het logistieke voordeel van buskruitgeschut zichtbaar. Er bouwt zich een oorlogsvoorraad op die, aangevuld met de nodige projectielen, permanent beschikbaar is en eventuele oorlogsvoorbereiding bespoedigt.

Op dezelfde manier moet er ruimte zijn ontstaan de overtollige voorraad aan te wenden voor experimentele vuurwapens. Deze experimenten leidden ertoe dat min of meer effectieve handvuurwapens als haakbussen hun entree maakten op het slagveld. Op dat moment waren deze vuurwapens nog steeds inaccurate, langzaam vurende wapens die dikwijls het gevaarlijkst waren voor de schutter. Toch bleven de experimenten en ontwikkelingen gestaag doorgaan, ondanks alle kosten ervan. Waarom? Het antwoord op deze vraag is van logistieke aard en heeft niets te maken met irrationeel, op seksuele symboliek geïnspireerd gedrag.

Het tweede Prisoners Dilemma

Zelfs de primitieve haakbus heeft ondanks al zijn nadelen een groot logistiek voordeel. Een (deels) met vuurwapens uitgerust leger is sneller bevoorrad en gevechtsklaar dan hetzelfde leger dat uitsluitend met (kruis)-bogen is uitgerust. En het is exact dat voordeel dat de plaats van het vuurwapen definitief verzekerde. De bevoorrading met buskruit en kogels heeft één cruciaal voordeel boven de bevoorrading met pijlen: snelheid. Een pijl of een bout voor een kruisboog is samengesteld uit tenminste drie en doorgaans vier onderdelen. Deze onderdelen moeten afzonderlijk worden gemaakt en vervolgens aan elkaar bevestigd: de punt moet gegoten of gesmeed door een smid, een pluimveehouder moet geschikte veren aanleveren, er moet hoorn worden geleverd en gesneden voor de nok waarin de pees rust bij het schieten en uiteraard moet dit alles aan de houten schacht worden bevestigd door de pijlenmaker.¹⁰ En dat moet accuraat gebeuren teneinde er zeker van te zijn dat er

Handvuurwapens (NIMH)

een goed gebalanceerd, stabiel vliegend dus bruikbaar projectiel is gemaakt.

Verrassend genoeg en uiterst opmerkelijk is dat dit aspect van de (kruis)boogtechnologie vrijwel geen aandacht heeft gekregen. Gedurende mijn hele literatuuronderzoek voor dit artikel kwam ik slechts twee rechtstreekse opmerkingen hierover tegen, de eerste stellend dat "*Making a crossbow bolt required a half hour of skilled labor*"¹¹ en de tweede dat "*de kosten en moeite van het maken van pijlen in onmiddellijk verband hebben gestaan met het verdwijnen van de bogen.*"¹²

Anderzijds konden 10 soldaten, volgens een procedure die vanaf 1600 nauwelijks meer zou wijzigen, in 10 uur niet minder dan 8000 papieren patronen produceren.¹³ Zelfs daarvoor, toen kruit in kruitmaatjes afgepast gescheiden van de kogels werd meegevoerd, was de productie van kogels al gewoon bulkproductie vergeleken met die van pijlen en bouten. Want dit voordeel stelde de machthebbers voor het tweede 'prisoners dilemma': géén vuurwapens in de bewapening opnemen was ondenkbaar voor iedereen die ze zich kon veroorloven en aan het nodige buskruit kon komen. "*Yet gunfire power, even in its still primitive state of development, was indispensable; lacking it, no sixteenth century army dared engage one that*

possessed it."¹⁴ Het risico niet op tijd (weer) gevechtsklaar te zijn, was onaanvaardbaar.

De volgende voorbeelden laten zien hoe immers het logistieke snelheidsvoordeel was. De stad Gent begon oorlogsvoorbereidingen in maart 1315 en beschikte eind augustus, een half jaar later dus, over 41.150 pijlen en 55.640 bouten.¹⁵ Aangenomen dat er dagelijks 10 uur kon worden gewerkt en zondag werd gerust, moeten alleen al voor de bouten twintig ambachtslieden onafgebroken bezig zijn geweest. Hadden zij in diezelfde tijd de bovengenoemde papieren patronen moeten vervaardigen, dan hadden ze niet minder dan 2.300.000 patronen afgeleverd. Bij het beleg van Bedford (1215 AD) waren 19.000 bouten in voorraad¹⁶, waarvoor het bestaan 9.500 arbeidsuren vereiste, zo'n drie manjaren werk voor een enkele ambachtsman. Diezelfde man zou dezelfde hoeveelheid papieren patronen hebben afgeleverd in amper 24 dagen. De berekening van de boutenproductie hierboven gaat uit van een permanente beschikbaarheid van punten, schachten, veren en nokken. In werkelijkheid zal een tekort aan het ene of andere onderdeel de productie hebben benadeeld. De gemiddelde jaarproductie van een Engelse boutenmakersfamilie bijvoorbeeld, bedroeg ruim 14.000 stuks per jaar.¹⁷ Zelfs bij de toenmalige kleinschalige productie zijn de verschillen in productiviteit opmerkelijk. In de Nederlanden was tot in het eerste kwart van de zeventiende eeuw de buskruitproductie in handen van vele kleine eenmansbedrijfjes. Een dagproductie van enkele ponden was al veel.¹⁸ Maar zelfs uitgaande van een zware lading van 20 gram buskruit per schot (de helft tot een derde van het kogelgewicht was een gangbare hoeveelheid voor de kruitlading), dan nog was een dagproductie van een kilogram genoeg voor 50 schoten, tegen de twintig die een boutenmaker afleverde.

En om een eerlijke vergelijking te maken

moet men bedenken dat de (kruis)boogschutter het voordeel had dat zijn munitie schietklaar ter beschikking stond in tegenstelling tot de buskruitsschutter. Had de (kruis)boogschutter evenals de haakbuschutter zijn munitie uit losse onderdelen moeten samenstellen, dan was zijn vuursnelheid twee schoten per uur geweest.

De buskruitlogistiek

De vroege handvuurwapens boden dus een snelheidsvoordeel in de oorlogsvoorbereiding en oorlogsvoering. Dit voordeel was natuurlijk afhankelijk van de aanvoer van buskruit en projectielen. Daarom is het op dit punt belangrijk om nader in te gaan op de buskruitlogistiek. Zonder buskruit en kogels zijn vuurwapens nutteloos. Daarom is de munitielogistiek van het grootste belang en de componenten ervan kunnen zelfs strategische goederen worden. Het gaat hier om lood, houtskool, zwavel en salpeter, waarvan de laatste drie met elkaar worden gemengd. Vanaf ongeveer 1600 worden de loden kogel en het buskruit in papieren patronen samengebracht wat het laden verge-makkelijkt. Omdat het papier niet perse noodzakelijk is, blijft het hier verder buiten beschouwing.

Lood werd uiteindelijk het gebruikelijke materiaal voor kogels. Het is een zacht en zwaar metaal dat al bij lage temperatuur is te smelten en kan in elke gewenste vorm gegoten zolang er maar een mal is. Looderts is niet zeldzaam en wordt vrijwel overal aangetroffen. De vroegste smelttechnieken werden al snel verbeterd waardoor de winning verbeterde.

Buskruit is een mengsel van ongeveer 12.5% houtskool, 12.5% zwavel en 75% salpeter. Andere mengverhoudingen komen veelvuldig voor, maar het grootste deel is altijd salpeter.

Hout werd overal in Europa tot houtskool gebrand. Overal waar erts werd gesmolten werd houtskool gebruikt. Zwavel wordt in

meer of minder zuivere vorm of in verbindingen met andere stoffen zoals metalen (ijzer, koper), zouten en zuren gevonden en het is relatief makkelijk te winnen. Bekend sinds 1240 voor Christus werd zwavel gezuiverd en verkocht vanuit Italië en Spanje, maar in dagbouw wordt het pas sinds omstreeks 1540 AD gewonnen.¹⁹

Salpeter is qua hoeveelheid de grootste component van buskruit. Maar natuurlijke vindplaatsen zijn uitermate zeldzaam. Natuurlijke voorraden werden aangetroffen in Spanje, Italië (Genua) India en Zuid-Amerika, terwijl het in de noordelijke regionen werd gevonden in donkere en vochtige plaatsen als kelders en stallen. Een methode om zuivere salpeter te bereiden werd eerst omstreeks 1260 AD bekend.²⁰ Later werd salpeter vooral kunstmatig gefabriceerd in Zwitserland, Pruisen en Malta. Het procédé van salpeterwinning in salpeterboerderijen is intensief en bewerkelijk. Daardoor werd de zeldzame en moeilijk verkrijgbare salpeter de grondstof die van strategisch belang werd.

Dit belang van salpeter blijkt uit de mate bemoeienis en belangstelling van koningen en keizers, wiens legers steeds afhankelijker werden van buskruit. Overal in Europa werd de salpeterwinning en gebruik een staatsaangelegenheid.²¹ In de 14^e eeuw was de Engelse productiecapaciteit van buskruit afhankelijk van de hoeveelheid salpeter die de Spaanse koning als exportquotum toestond. Pas nadat Engeland salpeter'technologie' importeerde van het vasteland kon het in de eigen behoefte aan dit strategische mineraal voorzien.²² In 1543 monopoliseerde Karel V het bezit van salpeter,²³ terwijl in maart 1587 ook voor Philips II salpeter een bron van zorg was.²⁴ Omdat salpeter in 'natuurlijke' vorm alleen werd aangetroffen in verlaten privaten en mesthopen (waar het 80 jaar nodig had om te kristalliseren) werd heel Europa door salpetermannen afgestroopt.²⁵ In 1579 vroeg bijvoorbeeld Sir

William Drury, op campagne in Ierland, op zeker moment "*ten gunners, two carpenters and two salpêtre men*"²⁶, wat het belang van de laatste accentueert. Uiteindelijk werd een methode ontwikkeld waarmee salpeter werd geproduceerd uit composthopen in ongeveer twee jaar tijd. Maar ook dit vereiste het verzamelen van menselijke en dierlijke urine. Daartoe werden diverse wetten en decreten uitgevaardigd zoals in 1626 nog door de Engelse koning Charles I. Het was een periode waarin "*every kingdom was desperate for gunpowder, which probably accounts for the continuing use of swords, pikes and bows, long after firearms had made them technically obsolete.*"²⁷

In het laatste kwart van de zestiende eeuw vestigden de Nederlanders hun hegemonie ter zee op de handelsroutes naar de Oost. Daarmee kregen ze toegang tot de salpetervoorraden van India en Azië. Met name Bengalen bleek uit te groeien tot de belangrijkste producent en leverancier van salpeter in de achttiende eeuw, onder Brits gezag. De Hollandse VOC en de Britse Near East India Company bezielden vanaf 1600 de kusten van India. De Engelsen merkten al snel op dat "*'the Dutch manage things better.' In one respect they certainly did, for they used saltpetre to ballast their ships instead of the traditional useless stones. However, after the first order for saltpetre was received in 1624 the Company was then able to report that they too, 'have enough to ballast. From then on, thousands of tons were imported to England as ballast.*"²⁸

De opkomst van de Nederlanden als Europese grootmacht kan heel wel zijn begunstigd door de Hollandse toegang tot strategische salpeterbronnen. Diezelfde opmerking kan overigens ook worden gemaakt inzake Spanje. Dit land was in de zestiende eeuw "*consistently ahead of other nations in the development and employment of infantry small arms*".²⁹ Het had direct toegang tot de eigen natuurlijke salpetervoorraden in Spanje en

Italië, en wat hierboven is gezegd over exportbeperkingen onderstreept dat. Het is zeker een geldige vraag of de Spaanse geheimhouding rond de zeeroute naar de Oost voortsproot uit zuivere handelsoverwegingen of dat het vooral of mede werd ingegeven door redenen van staatsbelang en -veiligheid ten aanzien van salpeterbronnen.

Het derde prisoners dilemma

De staatsbemoeienis met salpeterwinning en -productie is zonder meer één der stappen waarmee de moderne staten ontstonden. Immers, zonder een daartoe aangesteld overheidsapparaat was deze staatsbemoeienis alleen een dode letter gebleven. Naast de bekende werkterreinen van oorlog en belasting, betrad het staatsapparaat uit staatsbelang nu ook het terrein der nijverheid.

De kwaliteit van buskruit- en vuurwapentechniek was in de zestiende eeuw sterk vooruitgegaan. In het eerste kwart van de zeventiende eeuw werd een zekere mate van standaardisatie bereikt in de vuurwapenproductie min of meer gelijk met de introductie van het vuursteengeweer en de tactische vernieuwingen die door Maurits en Gustaaf Adolph werden ingevoerd. Dit alles leidde tot een hoge graad van (preindustriële!) massaproductie en plaveide het pad voor de laatste RMA: de grote groei van de legers.

De relatief goedkope massaproductie van munitie was een gevestigd instituut geworden. Dat, samen met de groei van het staatsapparaat, maakte de explosieve groei van legers mogelijk. Met dezelfde hoeveelheid geld waarvoor ooit pijlen werden gekocht, kocht een overheid nu sneller en overvloediger munitievoorraden dan ooit. Anders gezegd, de legergroei die plaatsvond had nooit kunnen plaatsvinden vanwege de inherente beperkingen aan de pijl en boutproductie. Alweer is de groei en de verspreiding ervan een geval van het 'prisoners dilemma'. Hoewel de middeleeuwse legers uit-

Groeiende legers (uit: Met vliegende vaandels en slaande trom, Bataafsche Leeuw)

stekend voldeden om militaire zaken te regelen zoals ze dat eeuwenlang hadden gedaan, was groei noodzakelijk om niet achter te blijven. De keus tussen investeren in legergroei of niet, is een keus tussen twee kwaden. Het nadeel van niet groeien overtrof weer het nadeel van groei: de (te) kleine krijgsmacht zou worden verslagen, groei kostte geld.³⁰

De nieuwe fortificatiën vereisten relatief kleine garnizoenen, maar voor een beleg was enorme troepenmacht nodig. Ten eerste was de omtrek van het te belegeren gebied al groot. Ten tweede was de omtrek van het gebied dat tegen een eventuele ontzettingsmacht moest worden beveiligd, nog groter. Ook de tactische ontwikkelingen op het slagveld hadden als effect dat een grote frontbreedte werd verkregen. Uiteindelijk biedt een linie op drie gelederen een grotere frontbreedte dan hetzelfde aantal manschappen op vijf of tien gelederen bij gelijkblijvende vuursnelheid. Wanneer het ene leger het andere letterlijk overvleugelt, kan er een klassieke omsingelingsslag ontstaan. Met de bekende fatale gevolgen voor de omsingelde partij.

Zo ontwikkelde zich een immense groei, uitsluitend geremd door logistieke beperkingen. Waar ooit pijl en boutlogistiek

leergroei beperkte, faciliteerde massaproductie van munitie nu vrijwel ongelimiteerde groei. Dat dwong de nieuwe gevormde staten in een zeer Clausewitziaanse inspanning tot het uiterste.

De Japanse ommekeer

In tegenstelling tot Europa, keerde Japan op zijn schreden terug na dezelfde ontwikkeling te hebben doorgemaakt. In Japan verdwenen hoogontwikkelde vuurwapens en infanterietactiek en grote legers in enkele decennia van het toneel en keerde een kleine krijgerskaste met zwaarden en pijl-en-boog terug als voornaamste militaire macht. Hoe dat gebeurde is beschreven door Perrin en Parker.³¹ In het kort komt het er op neer dat het Shogunaat de wapenproductie nationaliseerde, concentreerde en de afname beperkte tot overheidsaankopen. Die aankopen namen in rap tempo af tot bijna nihil. Daarnaast werden de aanwezige vuurwapens ingezameld en verwerkt in religieuze beelden. Zo werd het volk ontwapend en vuurwepbezit streng gereguleerd en kon de samuraikaste zich weer concentreren op de klassieke wapens: zwaard en boog.

Maar "*Few scholars agree completely on what made them do it, or on how, having gone so far with guns, they were able to retrace their steps.*" zegt Perrin³² en tot nu toe zijn er geen betere verklaringen gevonden. Hij noemt vijf redenen waarom dit gebeurde, alle ethisch en esthetisch op één na. Dat is Japans geografische ligging die het mogelijk maakte een isolationistische politiek te voeren zonder angst voor invasies. Die omstandigheid zou de afschaffing van vuurwapens hebben begunstigd. Deze redenering is weliswaar valide maar Perrin (en velen met hem) was zich het volgende niet bewust.

Het Shogunaat koos welbewust voor afzondering die vanaf ongeveer 1640 effectief zijn beslag kreeg. In de voorgaande eeuw echter "*[Japan] manufactured more guns than any*

other country in the world and produced huge amounts of gunpowder from imported saltpeter, used these firearms and ammunition for war at home and abroad, ...".³³ Het leeuwendel van de Japanse salpeterproductie en loodbehoefte was afkomstig uit import.³⁴

De keus voor afzondering en isolationisme impliceerde het einde van deze import. Bijgevolg zou er nooit voldoende munitie kunnen worden geproduceerd om het bestaande arsenaal te blijven bevoorraden. De salpeterproductie zou terugvallen tot een laag niveau, hooguit genoeg voor de bescheiden resterende vraag vanuit het leger, de vuurwerkfabricage en mijnbouw.

De lokale salpeterproductie had ongetwijfeld kunnen worden verhoogd door aanwending van menselijke en dierlijke uitwerpselen op Europese wijze. Maar er was ook een ander probleem op te lossen. De toenemende bevolkingsgroei betekende ook een hogere vraag naar levensmiddelen. Het was noodzakelijk mest te gebruiken om de landbouwvelden te bemesten en al vanaf 1650(!) werden daartoe menselijke uitwerpselen systematisch verzameld via openbare toiletten. Een gevolg was dat er vergeleken met Europa nauwelijks meer epidemieën voorkwamen als gevolg van de grote openbare hygiëne. Het effect van het salpetermorbatorium was tweeledig. Allereerst beoordeelde het de vuurwepbezitters van munitie en liet ze achter met onbruikbaar wapentuig. Zo werd de bevolking ontdaan van militaire macht tegen het Shogunaat en de samuraikaste. Daarmee was de weg vrij voor ontwapening en vernietiging van de toch al nutteloze vuurwapens. Het tweede effect was dat, door de landbouwproductie veilig te stellen, één van de belangrijkste redenen voor opstanden en politieke turbulentie werd voorkomen: hongersnood. Gelijktijdig met het bereiken van volledig isolement werd in enkele tientallen jaren een ontwapeningsprogramma uitgevoerd. Dat hield waarschijnlijk gelijke pas met de vermin-

derde aanvoer van salpeter, zonder het 'geheim' van deze logistieke 'zwakte' aan vreemdelingen prijs te geven. Wellicht hebben de Hollanders hiervan nog het meest geprofiteerd: de Aziatische stroom van salpeter kon nu naar de Nederlandse bezittingen worden omgelegd. Zo kan de Japan-se afsluiting hebben bijgedragen aan de militaire macht en de salpeterhandel van

de Nederlanden.

Bezien vanuit dit logistieke standpunt was de Japanse terugkeer naar het zwaard een weloverwogen en voorziene consequentie van een bewuste keus voor isolationisme en de economische en logistieke gevolgen daarvan. Bovendien was deze terugkeer een onderdeel van een reeks interne maatregelen om deze gevolgen op te vangen.

Tot besluit

Twee andere elementen worden vaak genoemd als onderdeel van de besproken ontwikkeling: 1) de verschuiving van het overwicht van zware cavalerie naar infanterie en 2) het overwicht dat de 'longbow' verkreeg op de gewone en de kruisboog op het slagveld. Naar mijn mening lopen deze twee ontwikkelingen weliswaar parallel met de buskruitrevolutie maar maken ze daar geen deel van uit. De piek en de boog verdreven de cavalerie van het slagveld, maar wanneer zij dat niet hadden gedaan dan was het vroeger of later alsnog gebeurd met behulp van de vuurwapens. Ten eerste zou dat effect zijn bereikt door het penetratievermogen van musketkogels in pantser dat cavalerie weerloos had gemaakt. Ten tweede is er (alweer) een logistieke reden. De legergroei zoals die met de infanterie plaatsvond, zou bij gebrek aan paarden praktisch onmogelijk zijn geweest. En degene die het zou hebben geprobeerd zou getalsmatig door de infanterielegers zijn overtroffen. En dan is de factor nog buiten beschouwing gebleven dat het infanterieleger zich qua logistiek sowieso niet om het voederen van evenzoveel paarden hoeft te bekommeren.

De 'longbow' tenslotte is te beschouwen als het laatste technische hoogstandje van de pijlen-boogtechnologie voor oorlogsdoeleinden. Als zodanig is het een mijlpaal in de militaire geschiedenis die een technische en tactische innovatie aanduidt die door een andere technische en logistieke ontwikkeling werd achterhaald.

Mijn conclusie is dat de RMA's van de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd primair een logistieke revolutie zijn. Buskruit maakte de uitvinding van het zware belegeringsgeschut mogelijk, de productie ervan bracht logistieke voordelen in de bevoorrading van legers en maakte uiteindelijk een enorme groei van de legers mogelijk. De uitvinding van buskruitgebruikend en kennelijk effectief belegeringsgeschut markeert het begin van deze ontwikkeling. Het confronteerde heersers met het eerste van drie prisoners dilemma's dat leidde tot het verspreiden van geschut- en buskruitfabricage. Gestage buskruitproductie gaf ruimte tot experimenteren met handvuurwapens die uiteindelijk boog en kruisboog vervingen. Hun grootste voordeel was niet het tactische overwicht maar het strategische snelheidsvoordeel in munitie-logistiek: buskruit en kogels kunnen vergeleken met pijlen en bouten in bulk worden geproduceerd. Dit veroorzaakte het tweede prisoners dilemma dat leidde tot de verspreiding van handvuurwapens ten koste van de (kruis)boog. Salpeter werd, als meest schaarse grondstof, een strategisch goed waarvan het bezit en de toegang tot salpetervoorraden bepalend werd voor de toegang tot militaire macht. Massaproductie (naar pre-industriële maatstaven) van vooral munitie maar ook wapens maakte de groei van legers mogelijk. Deze mogelijkheid leidde tot het derde prisoners dilemma en resulteerde in de onomkeerbare groei van legers tot een voordien ongekende omvang. Dat Japan de weg terug wel kon gaan is het gevolg van een zelfgekozen isolement waarbij het zich

bewust afsnee van de salpeterimport, munitiefabricage praktisch tot nihil terugbracht en zodoende vuurwapens om te beginnen nutteloos maakte. De ontwapening voltrok zich vervolgens als deel van een reeks bestuurlijke en economische maatregelen.

Literatuur

- o Ayton, Andrew, & J.L. Price (eds.), *The medieval military revolution: state, society and military change in medieval and early modern Europe*, London, New York: Tauris, 1998.
- o Dupuy, Trevor N., *The evolution of weapons and warfare*, Fairfax: Hero 1988.
- o Dupuy, R.E. & T.N. Dupuy, *The encyclopedia of military history*, 2nd ed., London, Jane's Publishing Company 1986.
- o Eltis, D., *The military revolution in sixteenth-century Europe*, London, New York: Tauris publishers, 1995.
- o Graaf, Ronald de, *Oorlog om Holland 1000-1375*, Hilversum: Verloren, 1996.
- o Grancsay, Stephen V., *Wapens en wapenrustingen*, Amsterdam, Brussel: Elsevier 1965. (Dutch edition of *Arms and armor*, New York: Odyssey Press s.a.).
- o Hall, B.S., *Weapons and warfare in Renaissance Europe: gunpowder, technology and tactics* Baltimore, London: John Hopkins University Press 1997.
- o Hoof, J.P.C.M. van, "Artillerie door de eeuwen heen" in: *Armamentaria*, vol. 12, 1977.
- o Howard, Michael, *War in European history*, London, Oxford, New York: Oxford University Press 1976.
- o Jones, Archer, *The art of war in the western world*, London: Harrap 1987.
- o Keegan, J., *A history of warfare*, London: Hutchinson 1993.
- o Klein, P.W., "Het arsenaal van de wereld. Wapenhandel in de gouden eeuw" in: *Armamentaria*, vol. 29, 1994.
- o Knox, MacGregor & Williamson Murray (eds.), *The dynamics of military revolution 1300-2050*, Cambridge: Cambridge University press, 2001.
- o Lenselink, J., "Vuurwerk in de bibliotheek: een selectie handboeken over vuurwerkproductie" in: *Armamentaria*, vol. 27, 1992).
- o Lynn, J.A. (ed.), *Tools of war: instruments, ideas, and institutions of warfare, 1445-1871*, Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 1990.
- o Mattingly, Garrett, *De Spaanse armada*, Amsterdam, Brussel: Elsevier 1980 (Dutch edition of: *The Armada*)
- o McNeil, W.H., *The pursuit of power*, Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- o Neut, J.R. van de, *Buskruit, roermaker en schutter*, Deventer: Alford, s.a.
- o Parker, Geoffrey, *The military revolution*, Cambridge: Cambridge 1988.
- o Parker, G., "From the House of Orange to the House of Bush" in *Militaire Spectator*, jrg 172 (2003)(4)
- o Perrin, Noel, *Giving up the gun: Japans reversion to the sword, 1543-1879*, Boulder: Shambala Publications 1980.
- o Stone, George Cameron, *A glossary of the construction, decoration and use of arm and armor*, New York 1961.
- o Tanaka Yūko, "The cyclical sensibility of Edo-period Japan", in *Japan Echo* Vol 25, No. 2, april 1998
- o Vogel, H.Ph, H.W. Singor, J.A. de Moor (red), *Een wereld in oorlog*, Utrecht, Het Spectrum 1995.
- o Warner, Philip, *Firepower from slings to star wars*, London, Grafton Books, 1989.
- o Wavell, Sir Archibald, *Generals and generalship*, Hammondsworth, New York: Penguin, 1939.

Noten

- ¹ Wavell, Sir Archibald, *Generals and generalship* (1939) p. 27.
- ² Ik richt me bij deze terminologie naar het onderscheid zoals Knox en Murray dat maken in M. Knox en W. Murray, *The dynamics of military revolution 1300-2050*, (2001). 'Revolutions in military affairs' kunnen lang of kort duren, leiden tot belang-rijke tactische aanpassingen. Een 'military revolution' voltrekt zich in relatief korte tijd en brengt zeer ingrijpende gevolgen met zich mee, waaronder nieuw RMA's.
- ³ Het 'Prisoners dilemma' is een model uit de speltheorie ontwikkeld in de 50er en 60er jaren van de vorige eeuw. Het wordt gebruikt om bijvoorbeeld wapenwedlopen te verklaren. In het kort komt het hierop neer. Twee partijen staan elk afzonderlijk voor een keus. Zowel het beste als het slechtste alternatief brengen vrijwel onaanvaardbare risico's met zich mee omdat ze in een win-verlies situatie kunnen uitmonden. Om in elk geval hun verlies te voorkomen, kiezen beide partijen voor een gedragslijn die tot een suboptimale tussenoplossing leidt die echter voor geen van beiden eerste keus is. Het is, eerder dan een 'win-win' situatie, een 'nietverlies-nietverlies' situatie."
- ⁴ De Engelse longbow was een uiterst krachtige, manshoge boog van (meestal) taxushout. Hij overtrof ruimschoots de kleinere bogen die op het Europese vasteland gangbaar waren in dracht en penetratievermogen.
- ⁵ Zie ook Vogel (et al.), *Een wereld in oorlog* (1985), waarin verschillende aspecten van deze RMA aan de orde komen.

- 6 Bert Hall maakte een uitgebreide en gedetailleerde studie van dit proces in *Weapons and warfare in Renaissance Europe: gunpowder, technology and tactics* (1997).
- 7 McNeill, William H., *The pursuit of power* (1982) p.83, een commentaar in een voetnoot. Hij vervolgt: "Yet even if this sort of psychological resonance explains otherwise unintelligible behavior, it does not explain why Europeans were especially susceptible. The character of western Europe's political institutions and the militaristic habits of urban dwellers who manufactured (and paid for) the new guns seem necessary factors in converting psychological drives from mere fantasy into hard metal."
- 8 Zie hierover G. Parker, "From the House of Orange to the House of Bush" in *Militaire Spectator*, jrg 172 (2003)(4) p. 177-193.
- 9 De verschillende deskundigen in mijn literatuur zijn het althans hier over eens.
- 10 Stone, George Cameron, *A glossary of the construction, decoration and use of arm and armor* (1961) pp. 71-75.
- 11 Jones, Archer, *The art of war in the western world* (1987) p. 154.
- 12 Grancsay Stephen V., *Wapens en wapenrustingen* (1965) p. 41.
- 13 Neut, J.R. van de, *Buskruit, roermaker en schutter* (s.a.) p. 155.
- 14 Dupuy, T.N., *The evolution of weapons and warfare* (1988) p. 97.
- 15 Graaf, Ronald de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (1996) p. 202.
- 16 Warner, Philip, *Firepower from slings to star wars* (1989) p. 34.
- 17 Hall, B.S., *Weapons and warfare in Renaissance Europe* (1997), p.17:
"The de Malemort family [...] specialized in the production of crossbow bolts [...]. Family records indicate that between 1223 and 1293 nearly a million were produced, over 14,000 per annum."
- 18 Klein, P.W., "Het arsenaal van de wereld. Wapenhandel in de gouden eeuw" in: *Armamentaria*, vol. 29, 1994: "een dagproductie van een paar pond buskruit was al heel wat."
- 19 Van der Neut, *Buskruit*, p. 13; Lenselink, J., "Vuurwerk in de bibliotheek" in: *Armamentaria*, vol. 27, (1992).
- 20 Hoof, J.P.C.M. van, "Artillerie door de eeuwen heen" in: *Armamentaria*, vol. 12 (1977).
- 21 Reference to Derry, T. and Williams T.A., *A short history of technology*, in: Keegan, J. *A history of warfare*, London, Hutchinson 1993.
- 22 <http://www.jsap.or.jp/ap/1998/ob6711/obi9811/9811.html>, Oyobuturi International, Nov. 1998, Review: International Patent Systems
A two part series of articles reviewing the history of the modern international patent system based on a review by Mr Fumio Sato, an international patent attorney.
The original Japanese text was translated into English by Dr. FM. Saba, Toshiba R&D Centre.
- 23 Van de Neut, *Buskruit*, p. 10
- 24 Mattingly, G., *De Spaanse armada* (1980), p. 62 "Er werd knorrig gevraagd waar de salpeter bleef die uit Genua verwacht werd" door Philips II van Spanje, maart 1587.
- 25 <http://www-geology.ucdavis.edu/~gel115/115CH16fertilizer.html>: Chapter 16: firepower and fertilizers, last update spring 1999.
- 26 Ayton and Price, *Medieval military revolution*, p. 167.
- 27 <http://www-geology.ucdavis.edu/~gel115/115CH16fertilizer.html>: Chapter 16: firepower and fertilizers, last update spring 1999.
- 28 <http://www.salt.org.il/india.html> Copyright David Bloch, 1996. mbsalt@attglobal.net <http://salt.org.il>
- 29 Dupuy, R.E. & T.N. Dupuy, *The encyclopedia of military history*, 2nd ed. (1986) p. 449.
- 30 Ook: G. Parker, From the house of Orange to the House of Bush, MS 172(2003)(4).
- 30 Hall, *Weapons and warfare* (1997)
- 31 Perrin, Noel, *Giving up the gun: Japans reversion to the sword, 1543-1879* (1980). Parker, Geoffrey, *The military revolution* (1988) hoofdstuk 4.
- 32 Perrin, *Giving up the gun*, p.5
- 33 Tanaka Yūko, "The cyclical sensibility of Edo-period Japan", in *Japan Echo* Vol 25, No. 2, april 1998. (i-net publication at <http://lian.com/TANAKA/englishpa-pers/cyclical.htm>)
- 34 <http://lib1.nippon.foundation.or.jp/2000/1161/contents/064.htm>:
"The materials used to make the gunpowder indispensable for firearms were saltpeter, sulfur and charcoal, and the pirate chief 'Hoku, alias Goh' made enormous profits bringing saltpeter from China and Siam (now Thailand) to Japan."

LIJST AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:**Vetgedrukt** zijn de resp. coördinatoren

- a1 Klassieke oudheid, Middeleeuwen **dr. R.P. de Graaf**, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal, 0318-527780, rdgraaf@che.nl
- a2 80-jarige Oorlog, de Republiek drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- a3 Napoleontica, Belgische Opstand drs. M. v.d. Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, 071-5412501
mithras@wxs.nl
- a4 Eerste Wereldoorlog dr. F. Snapper, Burgemeester Patijnlaan 136, 2585 BM 's Gravenhage
fritssnapper@wanadoo.nl
- a5 Tweede Wereldoorlog E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, 045-5242962
e.h.brongers@tele2.nl
- a6 Krijgsverrichtingen in de voormalige overzeese gebiedsdelen (niet KNIL), info@marsethistoria.nl
- a7 Vredesoperaties B.E. Stuit, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl
info@marsethistoria.nl
- b1 Krijgsgeschiedenis te land **drs. J.P.C.M. van Hoof**, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- b2 Korpsgeschiedenis drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- b3 KNIL T. Broos, Boerhaavelaan 28, 2334 EP Leiden, 071-5170991, tbroos@hotmail.com
- b4 Vestingwerken drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- b5 Schutterijen A. Kok, Balistraat 86c, 2585 XW 's Gravenhage, 070-3466135
- b6 Wiel- en rupsvoertuigen M.C. v.d. Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's Gravenhage, 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, 023-5291324
W. den Dunnen, Jaagpad 61, 2288 CH Rijswijk, 015-2129900
wdendunnen@wanadoo.nl
- b7 Zeegeschiedenis dr. S.J. de Groot, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Zuid, 023-5370769
grootares@hetnet.nl
- b8 Gouvernementsmarine info@marsethistoria.nl
- b9 Mariniers B.E. Stuit, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl
info@marsethistoria.nl
- b10 Schepen en vaartuigen info@marsethistoria.nl
- b11 Luchtvaartgeschiedenis dr. P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom, 0164-230851, pcboer@mindef.nl
- b12 Luchtvaartuigen R.J. Heesterbeek, Prof. Lorentzlaan 237, 3769 GE Soesterberg, 06-15515563
- c1 Uniformen F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, 070-3873961
smits@wanadoo.nl
- c2 Emblemen M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn, 055-3661706
B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, 035-6913563
Ing. R.C. Kuenen, Hoogeind 11, 4817 EG Breda, 076-5205930
robkuenen@hotmail.com
- c3 Onderscheidingen H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, 0478-582992, hennymeijer@home.nl
B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, 072-5053896
- c4 Tinnen figuren E.P.M. Heldens, Frans van Mierislaan 14, 1399 GD Muiderberg, 0294-261168
- c5 Gedenktekens drs. J.A. Bom, Storm van 's Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, 070-5118624
jabom@wxs.nl
- c6 Traditie, ceremonieel P. v.d. Burg, Park Sparrendaal 102, 3972 LC Driebergen, 0343-517588
schilderhuis@hetnet.nl
- c7 Vlaggen, vaandels, standaarden **WL. Plink**, Midachten 53, 8162 CK Epe, 0578-612138, wplink@planet.nl
- c8 Militaire muziek mr. R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE 's Gravenhage, 070-3246568
schimmel242@zonnet.nl
- c9 Militaire genealogie J.W.H. van Campen, Weidebloemenweg 73, 9302 AC Roden, 050-5018214
joopvancampen@yahoo.com
- c10 (Vuur)wapens, geschut G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, 0575-529156
gdkb@wxs.nl

**DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS
ORGANISEERT IN 2006 DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:**

18 juni

De vaste locatie voor de beurzen is:
Sporthal "De Meent", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun partners hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 2,50 p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN

Joop de Blij - Overdag: 015-2602199 - na 18.00 uur 015-2121858
www.stichtingsmv.nl

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:

Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186-602338
Website: www.donderbus.com